

Stenbockska palatset

L2015:7789, stadslager
Riddarholmen
Stockholms stad
Stockholms län
Uppland
Sabina Larsson

ARKEOLOGGRUPPEN I ÖREBRO AB

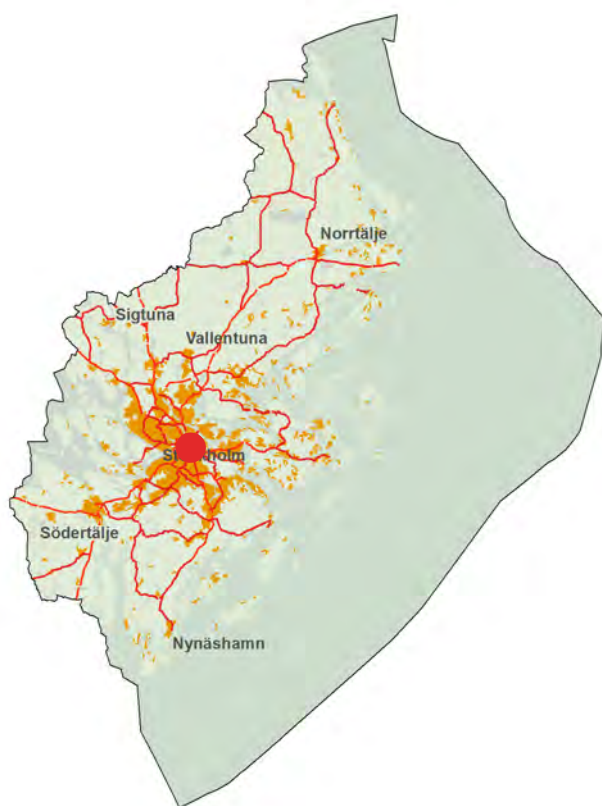
Radiatorvägen 11, 702 27 Örebro

Telefon 019-609 04 10

www.arkeologgruppen.se

arkeologgruppen@arkeologgruppen.se

*Översiktskarta över Stockholms län med platsen för
uppdraget markerad i rött.*

© 2023 Arkeologgruppen AB
Arkeologgruppen rapport 2023:42

Författare	Sabina Larsson
Kvalitetsgranskning	Annica Ramström
Grafisk form	Sabina Larsson
Omslagsfoto	Stenbockska palatset, från Birger Jarls torg år 2023. Röda pricken: foto av Stenbockska palatset och de nu rivna flyglarna år 1876.
Foto	Arkeologgruppen AB om inte annat anges i figurtexten.

Upphovsrätt, om inget annat anges, enligt Creative Commons licens CC BY.
Villkor finns tillgängliga på <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sv>

Fastighetskartan: © Lantmäteriet Dnr: R50223371_200001

Terrängkartan, samt GSD-Översiktskartan: Lantmäteriet (CC0)

ARKEOLOGGRUPPEN AB RAPPORT 2023:42

ARKEOLOGISK UNDERSÖKNING
I FORM AV SCHAKTNINGSÖVERVAKNING

Stenbockska palatset

L2015:7789, stadslager
Riddarholmen
Stockholms stad
Stockholms län
Uppland

Sabina Larsson

Lst dnr 431-45104-2022

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Sammanfattning	5
Uppdraget	8
Syfte och målgrupper.....	8
Metod och genomförande	8
Uppdragets förutsättningar och den antikvariska processen	10
Bakgrund och kulturmiljö	12
Tidigare arkeologiska insatser	17
Resultat.....	18
Norra flygelbyggnaden	20
Mur 1	20
Mur 2	20
Mur 3	20
Mur 4 – yttermur/fasad	25
Mur 7 – yttermur/fasad	28
Södra flygelbyggnaden	31
Mur 5 – yttermur/fasad med igensatt dörröppning.....	31
Mur 6a och 6b – Yttermur/fasad och spis	39
Passagen	42
Tiden kring flyglarnas uppförande – 1660-1670-tal	42
Brukningstid fram till rivning – 1670-1880-tal	42
Tolkning.....	48
Utvärdering av resultaten i förhållande till undersökningsplanen	52
Referenser	54
Tekniska och administrativa uppgifter	56
Bilagor	57
<i>Bilaga 1. Schaktbeskrivning</i>	57
<i>Bilaga 2. Anläggningstabell</i>	57
<i>Bilaga 3. Byggnadsarkeologisk dokumentation</i>	61
<i>Bilaga 4. Sektionsritningar</i>	76

Figur 1. Översiktskarta över Gamla stan i Stockholm med platsen för uppdraget markerat med röd prick. Skala 1:6 000.

SAMMANFATTNING

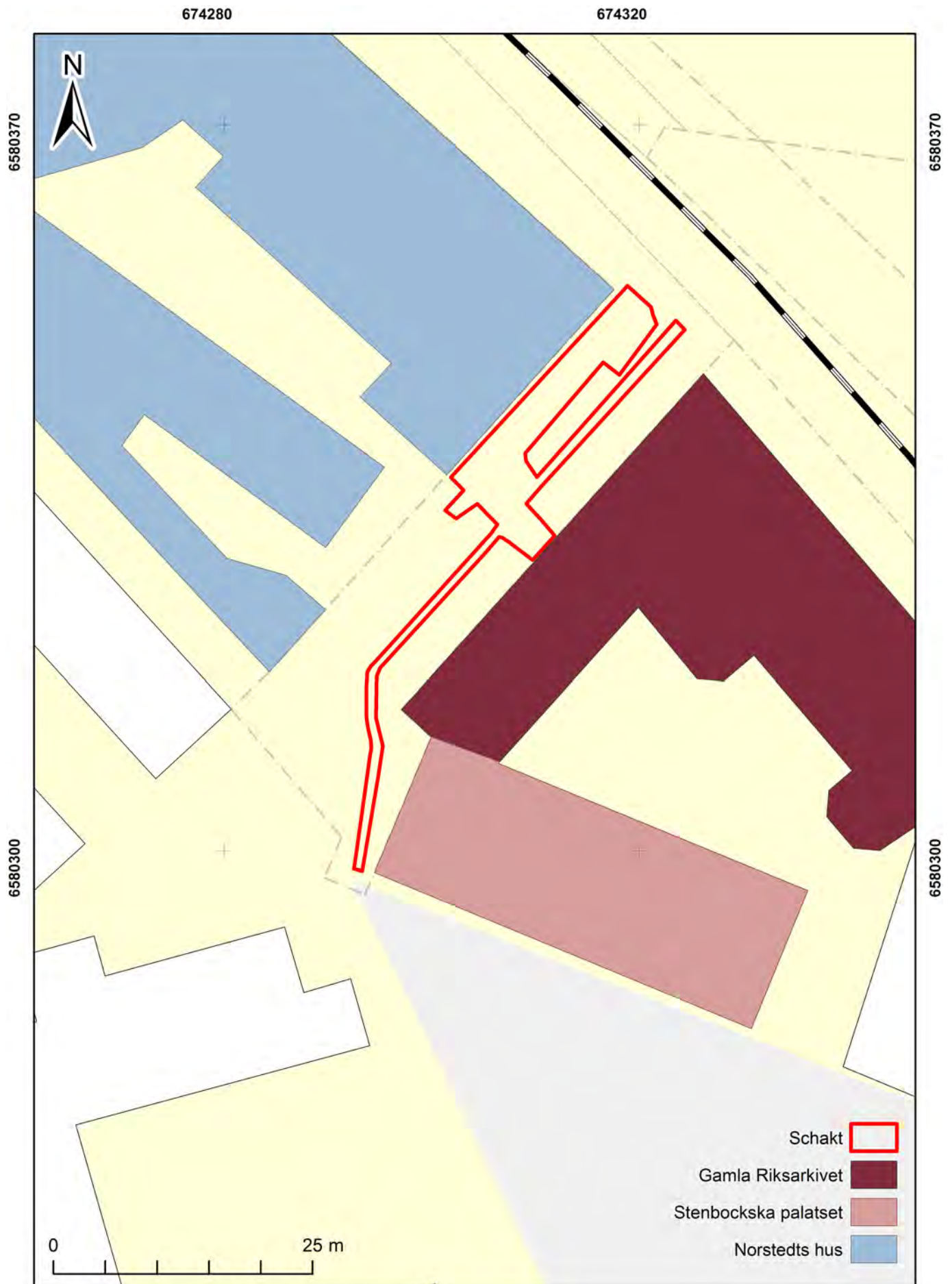
I samband med schaktningar för omläggning och nyinstallation av ledningar i Tryckerigatan på Riddarholmen i Stockholm har Arkeologgruppen AB utfört en arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning. Undersökningen berörde det nordvästra flygelparet till Stenbockska palatset. Flyglarna uppfördes under 1660-talet och revs på 1880-talet. Trots att murarna var genombrutna av rörledningar var de återstående delarna relativt välbevarade. Murarna var uppförda i tegel, med kvaderhuggen sockel i fasaden och grund av gråsten. En av murarna hade en igensatt dörröppning med trappsteg. Fragmentariska lämningar av en spis påträffades, vilket överensstämmer med en planritning över palatset som visar att ett kök legat i den här delen av flygeln.

Mellan flygelbyggnaderna i längan har det funnits en passage som lett in till palatsets innergård. I passagen dokumenterades markberedningslager, fyllnadslager och olika gatläggningar. Det yngsta lagret utgjordes av en stenläggning av kullersten.

Odaterade gråstensmurar framkom i schaktväggen till ett äldre rörschakt. Det gick inte att avgöra om de var en del av flygeln eller om de är äldre. Byggnadsarkeologisk dokumentation av flygelns murar har utförts av Anna Bergman på Medeltidsmuseet. Mur 5, med den igensatta dörröppningen, revs i samband med undersökningen. Övriga murar kvarligger så som de dokumenterats i rapporten.

Figur 2. Översiktskarta över Riddarholmen med undersökningsområdet markerat i svart. De byggnader som omnämns i rapporten är markerade. Skala 1:2 000.

Figur 3. Schaktplan. Skala 1:500.

UPPDRAGET

Under våren 2023 utförde Arkeologgruppen AB en arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning i Tryckerigatan, alltså gränsen mellan Gamla Riksarkivet och Norstedts hus på Riddarholmen. Undersökningsområdet sträckte sig från korsningen Arkivgatan/Tryckerigatan och upp till Stenbockska palatsets nordöstra hörn. Hela Riddarholmen ingår i Stockholms stadslager, L2015:7789. Uppdraget utfördes med anledning av omläggningar och nydragning av vattenledningar och servis, samt installation av brunnar. Exploatören, Stockholm Vatten AB, bar kostnadsansvaret. Länsstyrelsen i Stockholms län var beslutande i ärendet.

Syfte och målgrupper

Syftet med undersökningen är att med ett vetenskapligt arbetssätt dokumentera fornlämningen. Målgrupper för undersökningen är i första hand Länsstyrelsen och Stockholm vatten AB.

Metod och genomförande

Uppdraget inleddes med en genomgång av projektet tillsammans med entreprenören. Två ledningar skulle förläggas parallellt med varandra. En längs Norstedtshusets fasad, från Arkivgatan och upp till en anslutning vid nästkommande fasadhörn, samt en från Arkivgatan och längs Gamla Riksarkivets fasad, upp till Stenbockska palatsets sydvästra hörn. Därutöver skulle en korsande servis förläggas vid porten in till Stenbockska palatsets innergård i nordväst-sydöstlig riktning. Schaktens djup varierade mellan 2–3 meter under dagens gatunivå. Delar av schaktet är grävt ner till anläggningsnivå, delar är djupgrävt och andra utgörs av släntning som bara berörde moderna fyllnadsmassor. De djupschaktade delarna var 1–1,8 meter breda. Hela den öppnade ytan uppgår till 190 kvadratmeter, varav 120 kvadratmeter är djupschaktade. Endast servisschaktet grävdes i delvis orörda ytor, i övrigt följdes den gamla rörgraven. Majoriteten

av schaktet är grävt med grävmaskin med planskopa. Kring mur 5 och 6 användes grävsug och tryckluft för att komma åt i de smala schakten kring murarna. Trots att grävsug inte är optimalt för arkeologi fungerade metoden bra. Där kulturlager framkom byttes till handgrävning med fyllhammare, gotlandshacka och skärslev.

Skriftlig dokumentation gjordes på blanketter anpassade för stadsarkeologi. Där arkeologi påträffades upprättades sektionsritningar på millimeterpapper, i skala 1:20, vilka därefter har digitaliserats, se bilaga 4. Viss inmätning med RTK-GPS kunde utföras. Inmätningen stöds av manuell uppmätning till kända punkter, såsom hörnen på byggnaderna. Planritningarna har därmed en viss felmarginal. Byggnadsarkeologisk dokumentation av mur 4–7 har genomförts av Anna Bergman på Medeltidsmuseet, se bilaga 3. Höjdangivelser har framtagits av entreprenören, samtliga i meter över havet. Rektifiering av planritningar, sektionsritningar och historiska kartor har gjorts i ArcGIS, i koordinatsystemet SWEREF99TM.

Inga analyser har genomförts då inga lämpliga kontexter framkom. Alla fynd som påträffades kommer från lager som tolkas som fyllnadsmassor eller hitforslat material, det går alltså inte att säga om de kommer från platsen eller inte. Ett urval av fynd är insamlade och dokumenterade i rapporten (se *Fynd*, s. 47). Efter avslutat uppdrag har fynden kasserats.

En mindre förmedlingsinsats gjordes efter önskemål från Stockholm vatten. Information och fotografier från undersökningen sammanställdes och spreds därefter internt bland de anställda och publikt i Stockholm vattens sociala medier.

Uppdragets förutsättningar och den antikvariska processen

Fältarbetet utfördes i nära samarbete med entreprenören, personal från Stockholm vatten och Länsstyrelsen. Målet var att genomföra installationen med minimala ingrepp i forn-lämningen och samtidigt säkra att de tekniska kraven uppfylldes. Planen för installationen förändrades flera gånger under fältarbetet för att kunna undvika de lämningar som påträffades. Länsstyrelsen informerades kontinuerligt vid större avvikelser.

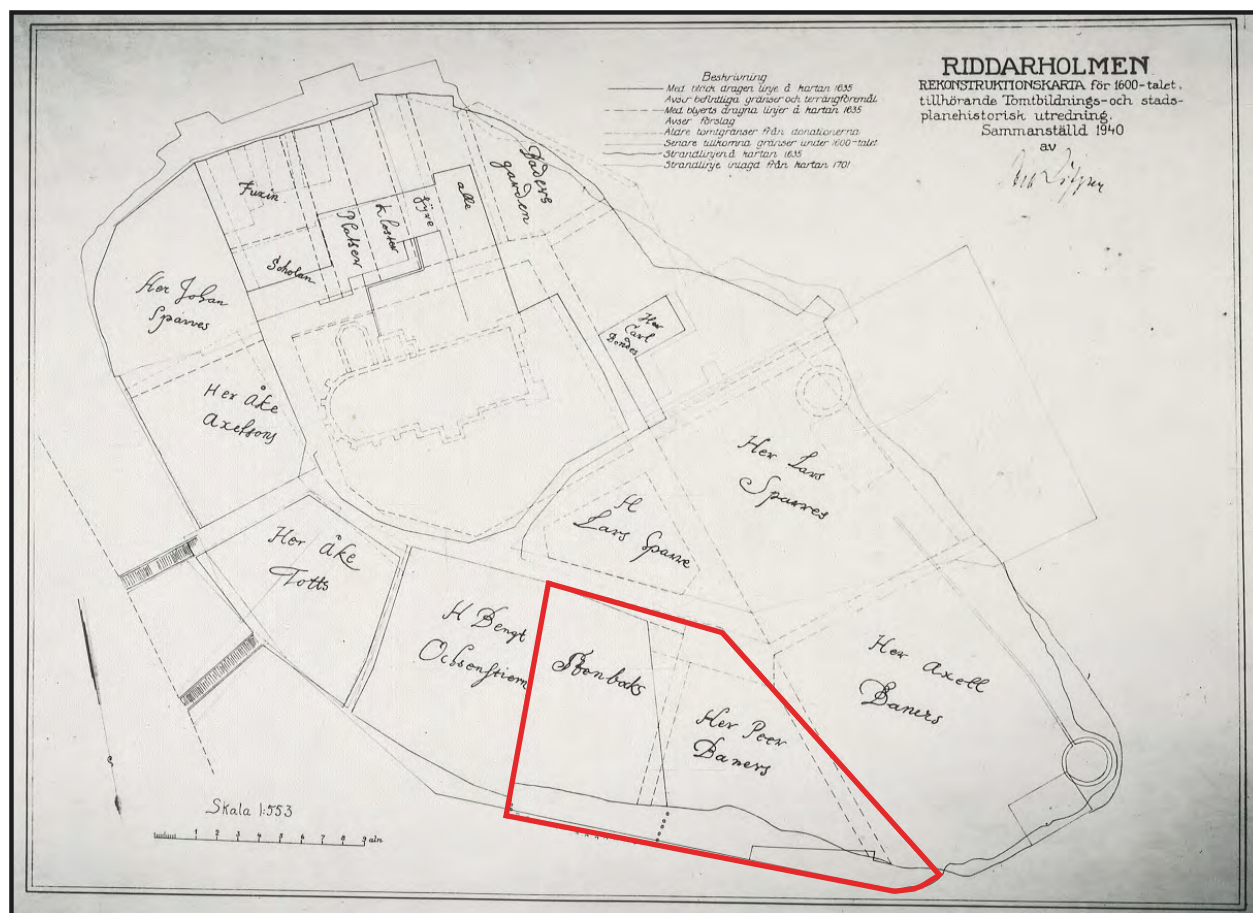
Den ursprungliga planen var att lägga den nya ledningen sydost om den befintliga och därmed gräva schaktet parallellt med den gamla rörgraven. Schaktningsarbetet inleddes vid Norstedtshusets sydöstra hörn, vid korsningen Arkivgatan/Tryckerigatan, där ledningen skulle ansluta till befintlig brunn, se figur 5. Ganska direkt uppmärksammade entreprenören en mur som sträckte sig över hela det tänkta schaktet (mur 1). Tillsammans med Stockholm vatten beslutades att istället använda den gamla rörgraven och samtidigt plocka bort den äldre ledningen.

De båda rörgravarna skulle förbindas med ett korsande servisschakt, vilket innebar grävning i troligen ostörda ytor. Då en viss flexibilitet fanns när det gällde servissens placering öppnades först en större yta upp, i syfte att klargöra bevarandegraden och hitta en lämplig sträcka. En stenläggning av kullersten (A112) påträffades cirka 0,7 meter under gatunivå, vilken rensades fram och dokumenterades. Delar av stenläggningen var skadad av ett äldre schakt och det beslutades därför att installera servisen i störningens riktning. Den äldre nedgrävningen behövde breddas något, vilket gav möjlighet att undersöka delar av lagren i plan. Inför installation av servisen gjorde Länsstyrelsen ett fältbesök för att diskutera möjliga lösningar. Här gjordes en avvägning mellan vad som var tekniskt möjligt och de antikvariska intressena. En del av murverket kunde bevaras genom att flytta på en brunn, medan en annan fick rivas för att kunna installera servisen.

Figur 5. Plan över schaktet som visar genomförandet av uppdraget. De blå ytorna är de redan existerande rörgravarna. Röda områden är de ytor där lämningar framkom och där schaktet inte grävdes djupare än anläggningsnivå. Den gröna sträckan motsvarar den sträckan där servisen installerades. Ingenstans nåddes steril nivå och lämningar kan finnas under schaktbottendjup. Skala 1:300.

BAKGRUND OCH KULTURMILJÖ

Figur 6. Rekonstruktionskarta över 1600-talets tomtbildningar, sammanställd under 1940-talet av A. Löfgren. Stenbockska tomten och Per Baners tomt markerade i rött. Stockholms stadsmuseum.

Riddarholmens historia präglas av medeltidens klosterväsende, stormaktstidens palatsbyggen och den senare tidens myndighetssäten. År 1270 etablerades ett franciskanerkloster med tillhörande kyrka på holmens södra del. Efter reformationen tillfaller klosterbyggnaderna kronan och inrymmer först hospital och därefter skolverksamhet. Under 1600-talets första hälft förlämnar kronan flera av tomterna till rikets adelsmän som uppför flera praktpalats på holmen, därav namnet Riddarholmen. Hur bebyggelsen sett ut på norra Riddarholmen, innan palatsens tid, är däremot inte lika känt. I Stockholms tänkeböcker framgår att holmen varit bebodd eftersom man var tvungen att avhysa invånare i samband med adelsdonationerna (Karlsson 1994:4).

Tomten där Stenbockska palatset ligger är troligen en av de tidigast privatägda tomterna på Riddarholmen. Den finns omnämnd i skriftliga källor från 1500-talet, då omtalad som Hörningsholmstomten, och tillhör Stureätten. Det är oklart om tomten varit bebyggd under den här tiden. Genom arv kommer tomten att tillfalla friherre Gustav Stenbock som år 1625 ska ha låtit uppföra ett hus på tomten. Möjligen finns rester av detta hus bevarat i det nuvarande palatsets källare (Hedlund & Söderlund 2010). Tomten går därefter i arv till Gustavs son, greve Fredrik Stenbock, och på 1640-talet står en första palatsbyggnad klar. Det ska ha varit ett rött stenhus i tre våningar och ett brant sadeltak i koppar, utsmyckat med fasaddekorationer i tysk-nederländsk renässansstil. Efter

Figur 7, nästa sida. Utsnitt ut Jonas Brolins karta över Gamla stan från år 1771. Stenbockska palatset och Baners gamla tomt är nummer 14. Corps de logi och flyglarna markerade i rött. Stockholms stadsarkiv.

Sigmund Westermans hus.
 Qvarn med 4 par stenar.
 Blöfisk-bod.
 Norrebro (36) Slaktarehusbron.
 Rosenbads Brygga.

Ströms-
Borg

Frisksjön

Mälaren

Rid-

are =

Fiärden.

BESKRIFNING.

Sjelfva Staden.

Qvarteret det Inre inneh. 193 num.
 Av: det Östra innehåller 150 num.
 Qvart. det Södra 132.
 Den del som hör till K. Riddarehus Torget.
 Qvart. det Västra inneh. 171 num.
 Den del som hör till K. Riddarehus Torget.
 under detta Qvarter räknas
 Kongl. Riddare-Holmen.
 Kongl. Slottets Inre Borggård.
 Kongl. Rummen.
 Fursteliga Rummen.
 Kongl. Hof-Capellet.
 Rikssalen.
 Rådskamaren, Ordens Rummet,
 Hof-Cancelliet och Contoiret.
 Kongl. Cancellie-Collegium och
 Des Expedition.
 Yttre Borggården.
 Öfverste-Marskalkens Rum.
 Kongl. Justitia Revision, Utrikes,
 Riksg- och Inrikes Civil-
 Expeditionerne.
 Kongl. Gardes Högvakten.
 Öfverstens Rum.
 Kongl. Slott-Capellet och Slott-Porten.

- 16 Fabr. L. Paulis hus och Fabriqve.
- 17 H. Baumgarts eller huset hvita Biörn.
- 18 Tyska Brunn.
- 19 Auktions Kammaren.
- 20 Gillstugan.
- 21 Trivial eller Storfekolan.
- 22 Tyska Scholan.
- 23 Kölerska huset.
- 24 Kjällaren Welt.
- 25 Kjällaren Lejonet.
- 26 Turlingska tillahuset.
- 27 Beurjen. [L] Stortorget.
- 28 Apotheket Korpen.
- 29 Fru Starbhus hus
- 30 Huset Kulan.
- 31 Agenten Seeles hus.
- 32 H. Joh. Sunbecks hus.
- 33 Grilliska huset och Contoiret.
- 34 Stads Mälaren Rams Contoir i
Grevesmüllers huset.
- 35 Brunn. 36. käll. 37. Pålaförbedragare.
- 36 Riddarehus Torget.
- 37 K. Gustaf L. Bronze Bild till Fot.
- 38 Riddarehuset.

- 69 Kortmanska huset.
- 70 Mynt Torget.
- 71 Kongl. Myntens Berghs Coll. Controll Värket
Prober Kam. och Laboratorium Chemicum.
- 72 Lilla Myntet.
- 73 Rosenbadska h. och Alkergröns Bokläda.
- 74 Svartzyka huset. 75 Delvigska huset.
- 76 Hofqvartern. Forsners hus.
- Vid Södra Nygatan.

- m Källaren Sveriges Wapn.
- n Navigat. Scholan i lant. Cherlins hus.
- o Pjarriska Grkäll. och Stadsmåll. Taberts.
Cont. i Gröfsh. Paulis hus.
- p Kongl. Gen. Landtullen och Accis huset.
- q Källaren Sjernan. i Guldarb. Klinto hus.
- s Kongl. Gen. Stora Sjöbolls huset.
- t Tolags Cont. i Källar. Gyllende Freden
vid Skepsbron.

Wästra-

Hamn =

eller

och
Tvätt =

Bryg =
Inrikes =

Örebro hamn ga

Yttre Borggården.
 Öfverste-Marskalkens Rum.
 Kongl. Justitia Revision, Utrikes,
 Riksg- och Inrikes Civil-
 Expeditionerne.
 Kongl. Gardes Högvakten.
 Öfverstens Rum.
 Kongl. Slott-Capellet och Slott-Porten.

Figur 8. Utsnitt ur foto taget år 1876 som visar Stenbockska palatset (röd pil) och dess flyglar från sjösidan. Flygelparen och uthusen står kvar. Foto: Carl Curman. Stockholms stadsmuseum.

Fredriks död år 1652 ärvs palatset av hans son, Johan Gabriel Stenbock, som anser att palatset både är omodernt och för litet (Näsström & Bruswitz 1973:83ff). År 1666 förvärvar han tomten intill, där Norstedtshuset står idag, av Per Banér, se figur 6. Palatset genomgår en större om- och tillbyggnad åren 1666–1671 efter ritningar av Nicodemus Tessin d.ä. Ner mot Riddarholmskanalen uppförs två flyglar i terrasser. De nedre flyglarna binds samman av en stenmur som ramar in palatsgården. Utanför muren ligger palatsets bryggor.

Efter Johan Gabriel Stenbocks död år 1705 byter palatset ägare flera gånger, både genom arv och inköp. Innehavarna skiftar mellan ätterna Lillie, Sack, Sparre och Brahe. I en köptransaktion från år 1752 beskrivs palatset ingående. Där framgår att palatset har två bostadsflyglar med stall och vagnhus mot sjösidan. Tomten norr om palatset är bebyggd med enklare kolhus, höns- hus, vedbodar och liknande. Den övre gården, närmast huvudbyggnaden, utgörs av en prydnadsträdgård med klippta buskar och blomkrukor på piedestaler av sandsten (Sjöberg & Uhlin 1972:15f).

Figur 9. Ett av de tidigaste kända fotografierna av Stenbockska palatset, taget av den franske naturvetaren och fotografen Eugène Trutat. Bilden är tagen efter år 1859 men innan järnvägens tillkomst. Bakom träden skymtar Stenbockska palatset (röd pil). Nere vid vattnet syns den Gjörceska badinrättningen (1844–1882). Foto: Bibliothèque de Toulouse, ingen upphovsrätt.

KARTA
öfver
Stockholm
 inom Broarne
 med
 Riddarholmen
*Samman dragen och Lithograferad
 af
 C.J. Küsel
 1818.*

M I L J A R N A

Figur 11. Foto taget någon gång mellan 1882 och 1887. Norstedts hus är under uppförande men byggnationen av Riksarkivet verkar inte ha startat. Åtminstone den nedre flygeln i nordvästra längan är nu riven. Sydöstra längan står kvar. Okänd fotograf. Ur: Sjöberg & Uhlin 1972, s. 18.

År 1771 säljs hela egendomen till köpmannen Adolf Ludvig Levin. Palatset säljer han till staten året därpå men Banérs gamla tomt behåller han för egen del och låter bland annat uppföra ett boningshus som fortfarande står kvar, se figur 12. Stenbockska palatset blir då säte för en rad statliga myndigheter och institutioner. Först in är Kungliga Kommerskollegium som genomför en större renovering av palatset (Sjöberg & Uhlin 1972, Värdefulla industrimiljöer i Stockholm).

Under 1860-talet byggs sammanbindningsbanan genom Stockholm och år 1870 börjar de första tågen rulla genom staden. I litteraturen uppges att det nedre flygelparen rivs i samband med att järnvägen förläggs på Riddarholmen men äldre fotografier från tiden visar att de faktiskt står kvar, se figur 8. Det är däremot helt klart att båda flygelparen är rivna år 1891 då den nya arkivbyggnaden (idag: Gamla Riksarkivet)

invigs. Byggnationen pågår mellan åren 1887 och 1891. Den nedre flygeln i nordvästra längan bör dock ha rivits senast år 1882 då Norstedts hus uppförs. Mellan Gamla Riksarkivet och Norstedts hus läggs Tryckerigatan ut som brandgata för att skydda arkivet från eventuella eldsvådor (Sjöberg & Uhlin 1972).

Figur 12. Levins villa år 2023.

Tidigare arkeologiska insatser

Rester av flygelbyggnaderna har tidigare påträffats vid arkeologiska insatser i Tryckerigatan. År 1991 grävdes flertalet provgropar runt om på Riddarholmen (SR954). Tre av dem var belägna vid korsningen Tryckerigatan/Arkivgatan, med nummer 1, 2 och 12. Skisser och planritningar från undersökningarna har rektifierats, se s. 50.

- *Grop 1 grävdes vid Riksarkivets norra hörn och var 4 meter djup, schaktbotten låg på -0,3 m.ö.h. Här påträffades påförda sandiga lager och ett 0,4 meter tjockt avsatt lager med mylla. Lagret framkom på +0,3 m.ö.h. och innehöll keramik daterad till 1500/1600-tal. Närmast fasaden var de äldre skikten avgrävda av grundmuren till Gamla Riksarkivet. Borrningar i muren visade att den var anlagd på berg beläget -4,2 m.ö.h.*
- *Grop 2 grävdes intill Norstedtshusets östra hörn. Även här framkom grundmurar bestående av kallmurad gråsten som stack ut 1,2 meter från fasaden. Flera störningar fanns i gropen, efter både grundmuren och rörschakt. Under störningarna och i ett parti i schaktväggen fanns bevarade lager. På +0,5/0,3 m.ö.h. framkom en mängd nedslagna träpålar. 7 prover för dendrokronologisk analys samlades in, vilken visade att virket fällts under vintern 1646–47. I samma lager hittades keramik daterad till 1600-tal.*
- *Grop 12 grävdes i gatans mitt. I den sydöstra schaktkanten framkom en raserad mur, med gråstensgrund i ett skift och tegel i 1–2 skift. Tegelstenarna mätte 7–7,5×13–14×26 centimeter. Grundmurens fot låg 1,5 meter under dåvarande gatunivå. I resterande delen av gropen fanns endast omrörda massor.*

År 2013 gjorde stadsmuseet en övervakande insats vid schaktningsarbeten inför nedläggning av el och fjärrvärme (SR660). Schaktet som då grävdes var ca 1 meter brett och 0,7–0,9 meter djupt. Delar av en tegelmur framkom, 0,4 meter under gatunivå och utmed en sträcka av cirka 1 meter. Vid palatsets västra hörn påträffades ett påfört, omrört, kulturlager innehållande keramik daterat till 1600-talets andra hälft samt

benrester (Hedlund 2013). Samma mur framkom ett par år senare, när Arkeologerna vid Statens historiska museer genomförde en schaktövervakning i Tryckerigatan. Schaktet omfattade hela grändens bredd och sträckte sig från korsningen Arkivgatan/Tryckerigatan för att sedan smalna av och avslutas vid Stenbockska palatsets västra hörn. Djupet uppgick till 0,5–0,6 meter. En del, i backen upp mot Wrangelska palatset, djupgrävdes ner till 1 meter. Här observerades ett raseringslager, upp till 0,85 meter tjockt, innehållande rikliga mängder spräckt sten, tegel, tegelkross samt djurben och keramik. Benen utgjorde slaktavfall, inga människoben påträffades. Keramiken utgjordes huvudsakligen av yngre rödgods daterat till 1620–1660/70 (Lingström 2015).

Ytterligare lämningar har påträffats inne på palatsets innergård (SR975). År 1994 pågick flertalet fjärrvärmearbeten på Riddarholmen vilket föranledde en arkeologisk insats. Schakt nr 9 grävdes på Stenbockska palatsets innergård. Här framkom äldre kulturlager och bebyggelse lämningar. Den äldsta fasen daterades genom ¹⁴C till 1200-tal, där kol insamlades från en sot- och kolfylld grop nedgrävda i sterilen. Bebyggelse lämningarna tolkades ha utgjort två samtida byggnader uppförda i sten med trägol. I den östra delen schaktet påträffades ett fundament till en ugn, bestående av gråsten och tegel.

Under 2010 genomfördes schaktningar längs Gamla riksarkivets fasad i Tryckerigatan (SR695). Schaktet var 1 meter brett och 1–2,5 meter djupt och berörde endast de omrörda massorna i den nedgrävning som gjordes vid uppförandet av arkivbyggnaden. Inne på gården grävdes ytterligare två schakt. Här framkom gråstensmurar som bedömdes tillhöra palatsets föregångare, Gustaf Stenbocks hus (Hedlund & Söderlund 2010).

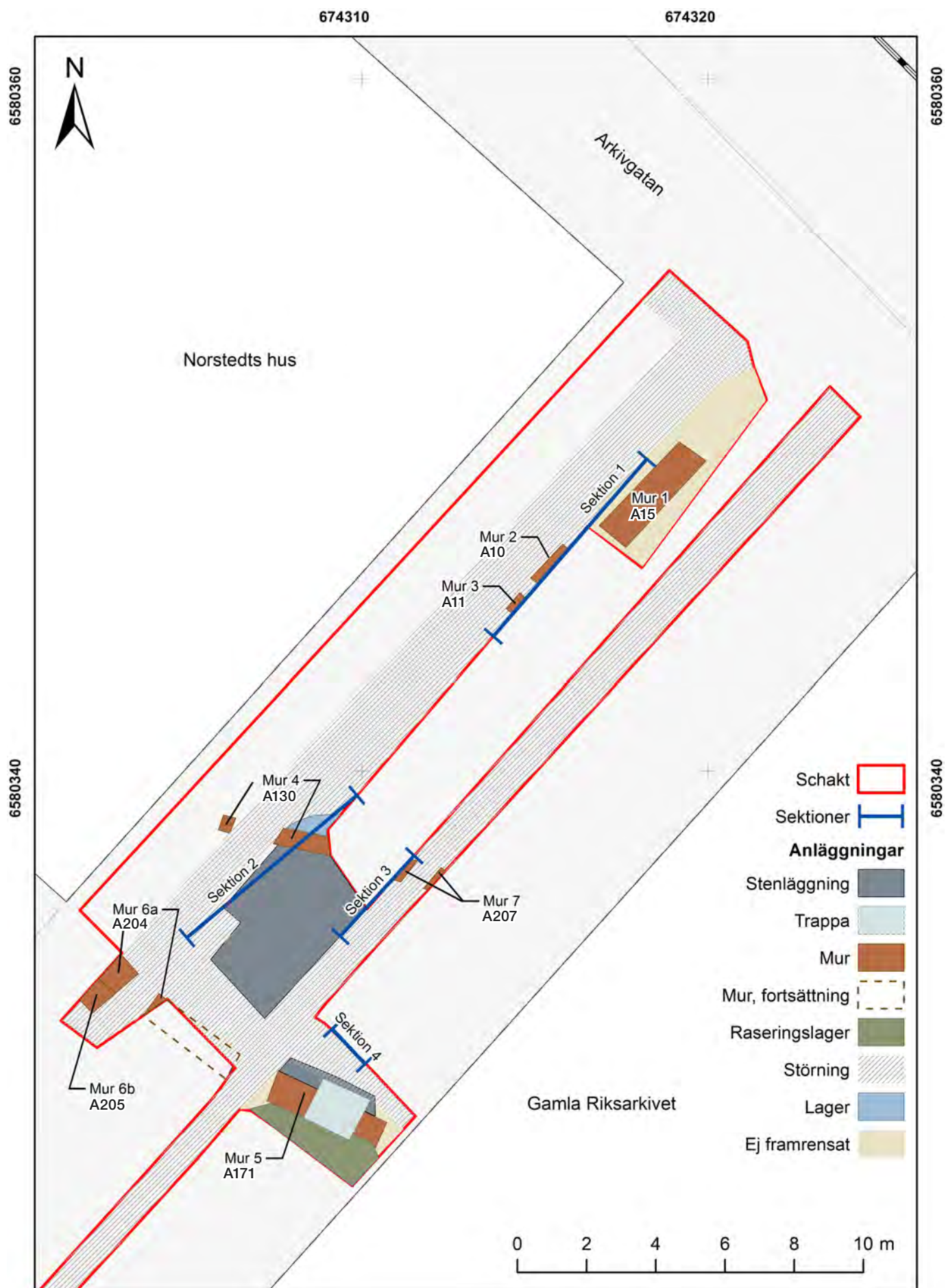
RESULTAT

Vid undersökningen påträffades lämningar från den nordvästra längan av palatsets flygelpar, se figur 13. Mellan den norra och den södra flygelbyggnaden har det funnits en passage mellan innergården och Banérs gamla tomt som delvis har frilagts. Påträffade kontexter utgörs av olika typer av lager, murar, en spiskonstruktion, stenläggningar samt äldre fyllnadsmassor och raseringsmassor. Nästan alla kontexter hör till palatsets brukningstid, där de äldsta kan knytas till tiden runt flyglarnas uppförande. Äldre lager finns bevarade men undersöktes inte eftersom schaktet inte skulle grävas djupare.

Lämningar påträffades på cirka 0,7–1,2 meters djup. Både lager och murar är skadade av äldre ledningsschakt eller byggnation. Påträff-

ade murar har numrerats efter ordningen de påträffades. Eftersom schaktningen mestadels förhöll sig till den äldre rörgraven är det många av lagren som bara observerats och dokumenterats i schaktväggen. Lämningarna beskrivs nedan, indelade efter vilken del av palatset de tillhör. Renritade sektionsritningar finns i bilaga 4.

Sydväst om mur 5 (i backen upp mot Wrangelska palatset) är schaktet 36 meter långt och 1 meter brett. Här grävdes endast i den gamla rörgraven, inga sektioner med bevarade lämningar påträffades. Återfyllda massor av samma typ som beskrivs i Lingström 2015 och Hedlund 2013 observerades i den här delen av schaktet, men inget av antikvariskt intresse framkom denna gång.

Figur 13. Plan över påträffade lämningar. Skala 1:150.

Figur 14. Mur 1. Foto från sydost.

Norra flygelbyggnaden

Lämningarna utgörs av gråstensmurar och lager, dokumenterade i sektionen, samt frilagda murar, se figur 15. Inga lämningar har tagits bort vid undersökningen.

MUR 1

Vid korsningen Arkivgatan/Tryckerigatan framkom en trolig murkonstruktion, A15, på 0,7 meters djup som endast rensades fram i plan, se figur 14. Muren var 3,10 meter lång och 0,8 meter bred och troligen avgrävd i öster och väster. Muren består av 0,2–0,3 meter stora, kantiga och rundade, flat lagda gråstenar, löst sammanfogade med bruk. Flera av stenarna var färgade av ovanliggande tegelkross. Längst i väster fanns en större klump av bruk med avtryck efter en rundad sten, 0,45×0,45 meter stor.

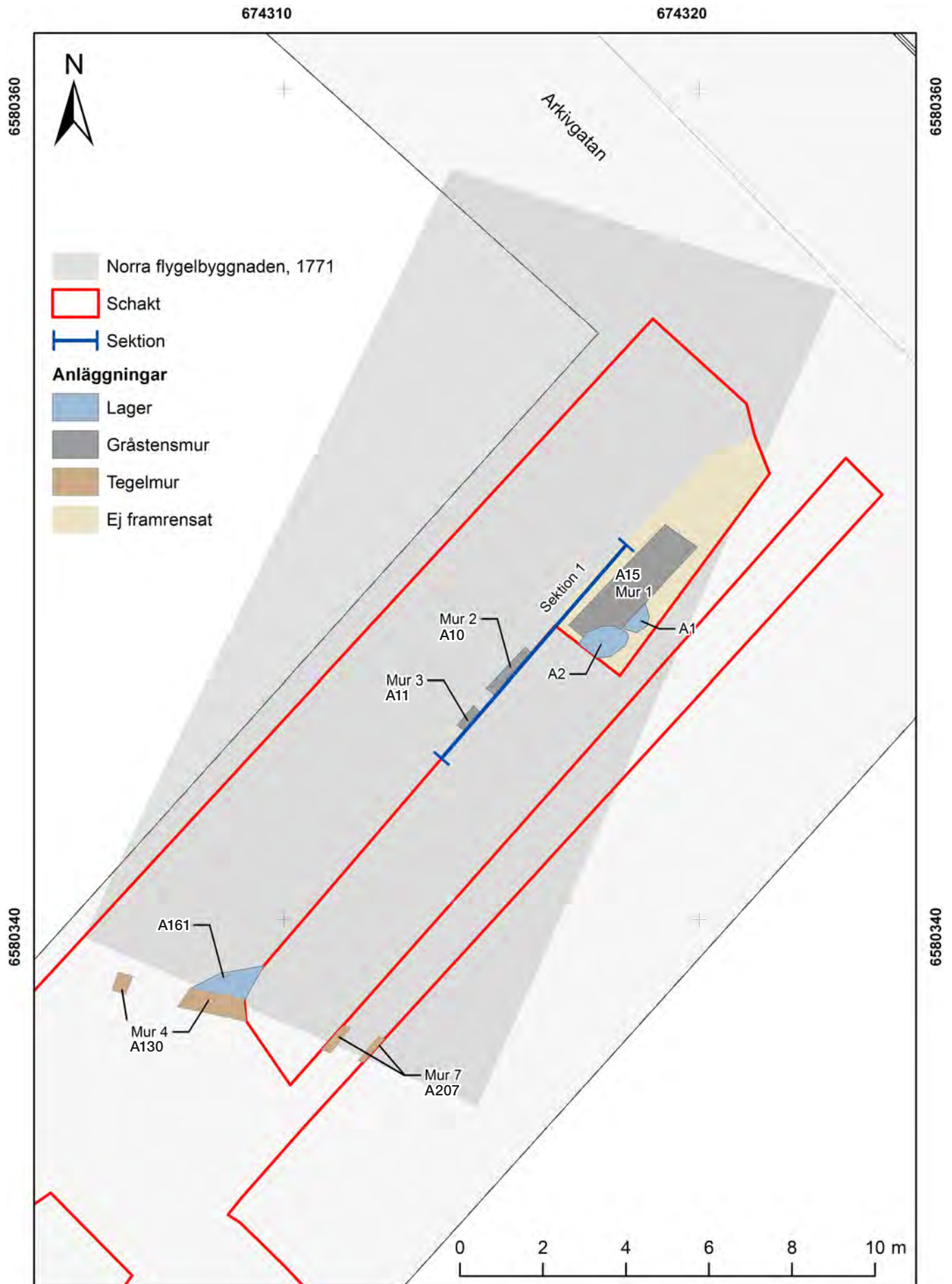
Eftersom schaktet flyttades rensades inte muren fram helt, varken i plan eller i sektionen. Murens riktning är alltså inte helt fastställd, ej heller vilket skick den är i. På både nordvästra och sydöstra sidan om muren fanns fyllnadsmassor innehållande tegelkross. Intill muren fanns en ansamling av kalkbruk (A2) och ett grusigt lager (A1) som inte undersöktes. Muren täcktes med markduk innan igenläggning.

MUR 2

Gråstensmur (A10), endast synlig i sektionen. Muren var 1,3 meter bred och bestod av 0,3–0,9 meter stora stenar i sex synliga skift, se figur 16 och 17. Stenarna var både huggna och spräckta och sammanfogade med murbruk. Muren fortsätter troligen åt söder. Nordost om mur 2 finns en större störning, en nedgrävning, synlig i sektionen. I botten av störningen fanns flertalet löst liggande stenar som ursprungligen kan ha hört till muren, se sektionsritning 1 i bilaga 4.

MUR 3

Gråstensmur (A11), endast synlig i sektionen. Muren var cirka 0,6 meter bred och bestod av 0,2–0,6 meter stora stenar i sex skift, se figur 18. Några av stenarna var spräckta och de var ej sammanfogade med bruk. Muren fortsätter troligen åt söder. Mellan mur 2 och 3 är det cirka 1 meter och i sektionen syntes endast fyllnadsmassor av brun grusig sand, innehållande tegelkross och murbruk (A5).

Figur 15. Plan över de anläggningar som hör till norra flygelbyggnaden. Skala 1:125.

Figur 16. Schaktet längs Norstedts fasad, från väster. Mur 2 i schaktväggen till höger i bild.

Figur 17. Mur 2, från nordväst.

Figur 18. Mur 3, från nordväst.

Figur 20. Mur 4 framrensad. Fotot är taget från nordost och visar insidan av muren.

MUR 4 – YTTERMUR/FASAD

Mur (A130) i nordväst-sydöstlig riktning, av tegel med sockel av kvaderhuggen kalksten och grund av gråsten. Muren är genombruten av det äldre rörschaktet och synlig i norra och södra schaktväggen. I botten av schaktet finns resterna av grundmuren av 0,20×0,16–0,60×0,27 meter stora gråstenar. Söder om schaktet är muren 1,25 meter lång, 1,3 meter hög, 0,6 meter bred i toppen och 1,1 meter bred i grunden. Tegelstenarna är 6×13,5×28,5 centimeter stora och murade i oregelbundet renässansförband i upp till 10 skift. Teglet är sammanfogat med ett gulvitt bruk innehållande sand och synliga vita kalkklumpar, utan strukna fogar.

Den södra murdelen har en bevarad kvaderhuggen sockelsten, 0,6 meter hög, som visar att det rör sig om en yttermur med fasad mot sydväst. Vid sockelns fot finns ett lager av packlera, A153, som ligger över grundstenarna. I sektionen syns att runt stenarna i grundmuren

finns ett lager av gulaktigt kalkbruk, A154, vilket kan föras till byggnationsfasen. I samband med uppförandet av flyglarna har man börjat markbereda i passagen mellan byggnaderna, se vidare nedan.

Öster om mur 4 fanns ett lager vid murens fot, A161, som kan vara avsatt. Lagret var endast synligt i sektionen och kunde inte undersökas närmre eftersom schaktet inte skulle grävas djupare. I övrigt fanns här endast störningar och fyllnadsmassor.

Den norra murdelen var sämre bevarad och saknade sockelsten. Här observerades ett möjligt hörn, se bilaga 3. Inga bevarade kulturlager framkom men en möjlig golvsten noterades på östra sidan, alltså insidan, av muren.

Ett fåtal lösa tegelstenar plockades bort från mur 4, i övrigt kvarligger muren efter igenläggning av schaktet. Muren framkommer cirka 0,8 meter under dagens gatunivå.

Figur 22. a) Mur 4, genomskärning. Till höger är sockelstenen. b) Detaljbild, murförbandet. c) Mur 4, norra och södra delen. Foto från nordost.

Figur 23. Mur 7, markerad med vit pil. I schaktväggarna syns bland annat stenläggningen A112/A184. Foto från sydväst.

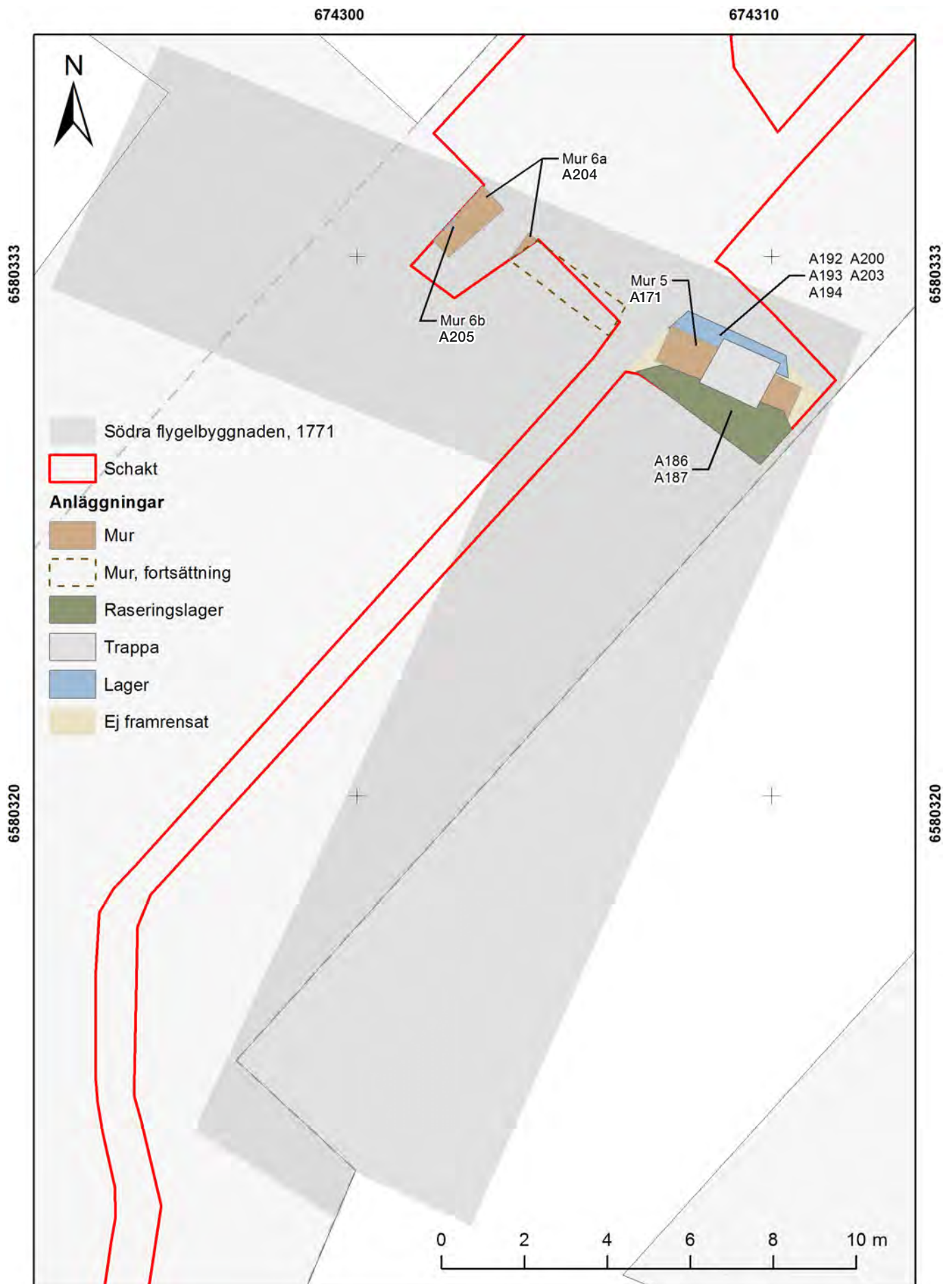
MUR 7 – YTTERMUR/FASAD

Tegelmur (A207) i nordväst-sydöstlig riktning, av tegel med sockel av kvaderhuggen sten och grund av gråsten. Muren är genombruten av det äldre rörschaktet och synlig i både norra och södra schaktväggen. Murens insida är skadad och den ursprungliga tjockleken går därför inte att avgöra. Den återstående delen är 0,9 meter hög och 0,6–0,85 meter bred. Tegelstenarna är 6×13,5–14,5 centimeter (längden gick inte att avgöra) och sammanfogade med ett grått bruk med vita kalkklumpar. I den norra murdelen finns en 0,6 meter hög sockel mot sydväst och under är grundmuren av gråsten blottad. Den synliga delen i södra schaktväggen utgörs endast av en utstickande sockelsten.

Lagerföljden upp mot mur 7 (norra delen) motsvarar den som dokumenterades vid mur 4, se vidare nedan. I södra schaktväggen syntes en fragmentarisk del av stenläggningen A112 och troligen finns ytterligare lager bevarade här men den här sektionen rensades inte fram ordentligt på grund av rasrisk. Mur 7 kvarligger så som beskrivet efter igenläggning av schaktet.

Figur 24. Mur 7, så väl framrensad som var möjligt. Foto från sydväst.

Figur 25. Plan över de anläggningar som ingår i den södra flygelbyggnaden. Skala 1:125.

Figur 26. Mur 5 under ett virrvarr av ledningar. Foto från nordost.

Södra flygelbyggnaden

Lämningarna utgörs av tegelmurar med en igensatt dörröppning med trappa samt en spis-konstruktion, se figur 25. Trots att lämningarna av den södra flygeln var mer fragmentariska var de informativa. Delar av ytter- och grundmuren till flygeln revs i samband med undersökningen. Övriga murar frilades endast för att dokumenteras och täcktes sedan över.

MUR 5 – YTTERMUR/FASAD MED IGENSATT DÖRRÖPPNING

Mur (A171) i nordväst-sydöstlig riktning, av tegel med sockel av kvaderhuggen sten mot nordost och grund av natursten. Grunden utgörs av en skalmur med fyllning av murbruk blandad med småsten som övergår till en helmur av tegel. Den framtagna delen av muren är 2,9 meter lång, 0,8–1 meter bred och 1,3 meter hög. Mitt i muren fanns en 1,5 meter bred igenmurad dörröppning. Muren var avgrävd i nordväst av ledningsschaktet men en fortsättning kunde

anas i schaktväggen. Denna del rensades inte fram men det är mycket troligt att mur 5 och 6a sitter ihop. Efter samråd med entreprenör och Länsstyrelsen togs beslut om att riva delar av muren. Byggnadsarkeologisk dokumentation genomfördes innan rivningen, se bilaga 3.

Dörröppningen i muren var igensatt med tegel och natursten. Bruket var mörkare än i den ursprungliga muren. Längst ner fanns ett skift med flathuggna stenar som stack ut från muren på fasadsidan. Det kan vara ett sekundärt trappsteg eller en tröskel som satts dit i takt med att marknivån höjts. Efter att igenmurningen plockats bort framkom en trappa i tre steg. Trappstenarna var flathuggna och 0,45×0,4×0,15–1,2×0,5×0,15 meter stora. Mellan varje trappsteg fanns ett skift med tunnare huggen sten, nästintill inkilade, och sammanfogade med bruk. De högställda stenarna i dörröppningen var formhuggna efter trappstegen. Öppningen var 1,5 meter bred mot fasaden i nordost och smalnade av inåt.

Figur 27. Mur 5. Foto från sydost.

Figur 28. Den igenmurade dörröppningen i mur 5.

Figur 29. Trappan frilagd.

Figur 30. a) Formhuggen sockelsten i trappan. b) Sockelstenen, fasadsidan. c) Trappan sedd från schaktkanten.

Figur 31. Insidan av mur 5, innan trappan frilades. Foto från sydväst.

Initialt var inget tegel synligt i murens sidor och toppen var täckt av murbruk. Vid rivningen av trappan plockades sockel- och trappstenarna bort vilket skapade ett tvärsnitt genom muren. Här framgick att muren bestod av tegel i storleken 6×13,5×28,5 centimeter, likt mur 4 och troligen också mur 7. Eftersom tegelmuren bara dokumenterades i tvärsnittet gick det inte att avgöra murförband. Mellan den understa trappstenen och grundmuren fanns ett tjockare skikt av bruk blandat med småsten.

Under tegel, sockel och trappsteg framkom grundmuren. Den var 1,5 meter bred och bestod av huggen natursten, 0,4×3–0,9×0,5 meter stora. Grunden utgjordes av en skalmur med en fyllning av kalkbruk och sten i storleken 0,1–0,2 meter. Ingenstans plockades alla skikt av grund-

muren bort och den kvarligger därmed efter avslutad undersökning. Mot fasaden på Gamla Riksarkivet kvarligger en del av mur 5, från grundmur upp till tegelskift. Den återstående murdelen bedöms vara mycket liten.

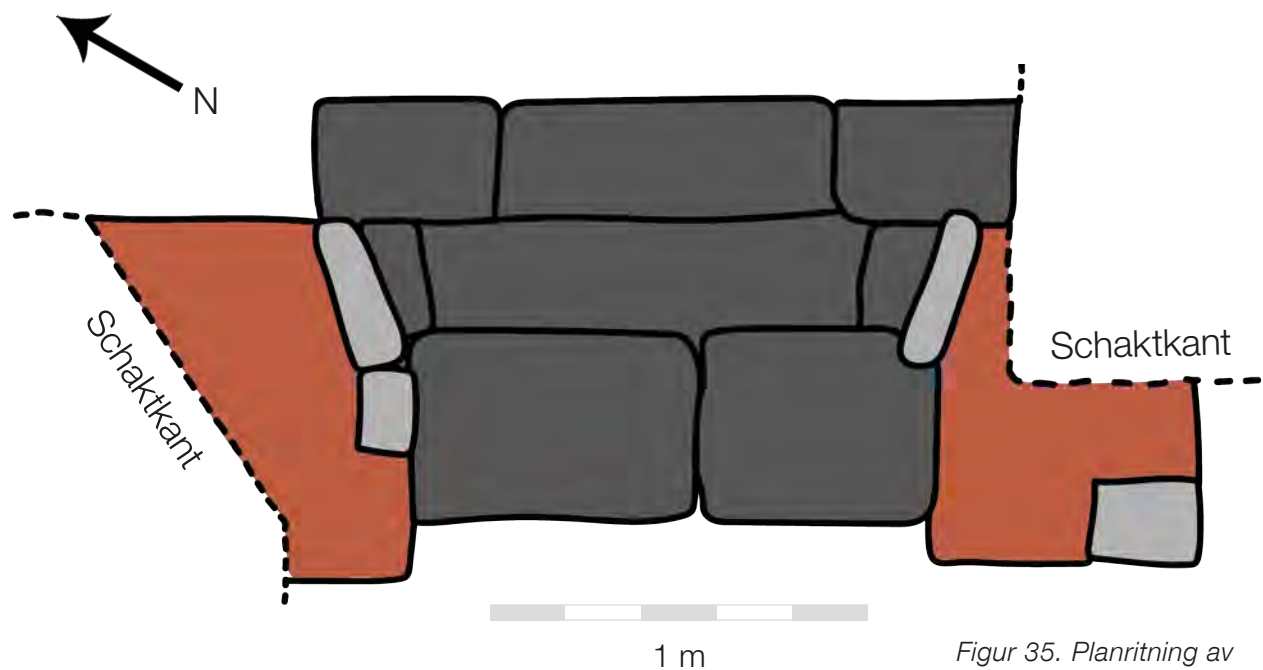
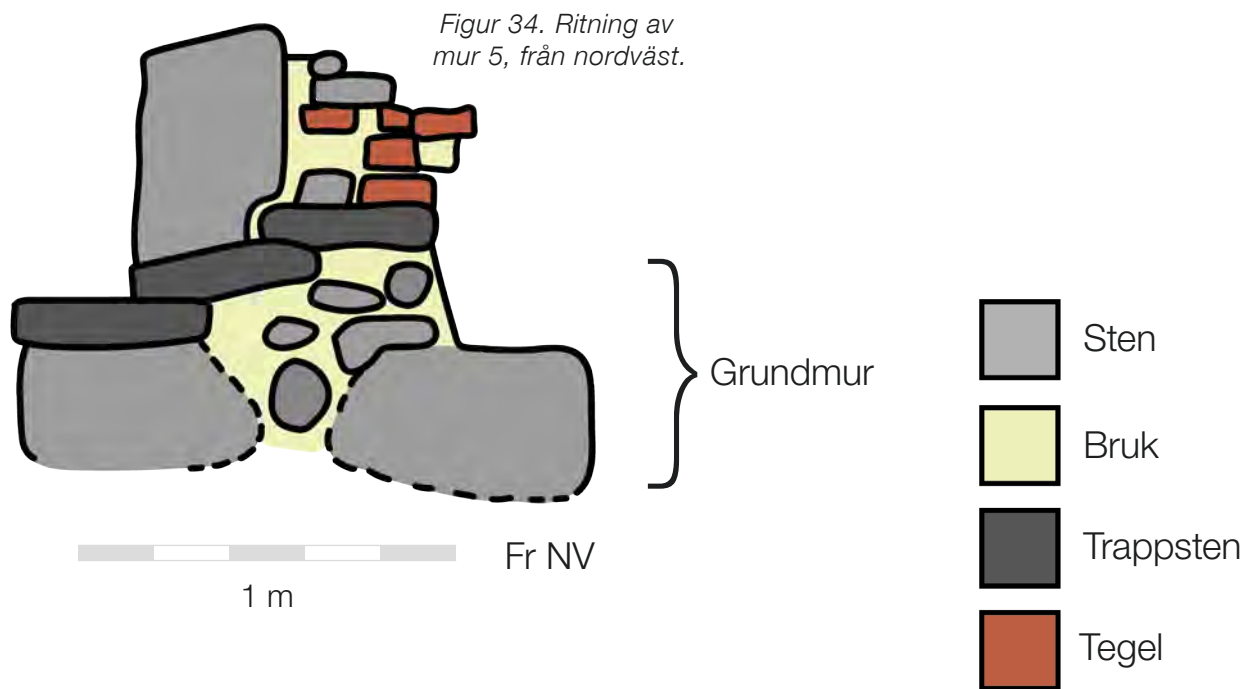
Insidan av mur 5 är något mer svårtolkad. Mycket lite av den här delen av muren frilades. Den del som kunde dokumenteras bestod av gråsten, varav många tycktes ha rubbats ur sitt ursprungliga läge. Det gick inte att avgöra om det rör sig om stenar från grundmuren eller innermuren till en källare. Endast fyllnadsmassor och raseringsmassor (A186 och A187) iaktogs på den här sidan muren. I raseringen låg delar av ett inrasat valv. Raseringsmassorna grävdes inte igenom och kvarligger på platsen.

Figur 32. Trappan riven och grundmuren frilagd. Foto från söder.

Figur 33. A186, rester av ett valv(?) bland raseringsmassorna på insidan av mur 5.

Figur 35. Planritning av den frilagda trappan.

HYRES
LANDSLAGET

HYRES
LANDSLAGET

Figur 37. Mur 6a, ytterväggen, till höger och 6b, spisen, till vänster.

MUR 6A OCH 6B – YTTERMUR/FASAD OCH SPIS

Mur (A204) i nordväst-sydöstlig riktning av tegel med sockel av kvaderhuggen sten samt möjlig murkärna av bruk och småsten. Även denna mur är genombruten av ett rörschakt och fortsätter in i schaktväggen i båda riktningar. Åt sydost tycks muren fortsätta och gå ihop med mur 5. Muren skulle då sträcka sig nästan tvärs över hela Tryckerigatan. Den dokumenterade mursträckan är 0,8–0,9 meter tjock och var bevarad till en höjd på upp till 1,6 meter.

Likt mur 5 hade mur 6 en sockel av kvaderhuggen sten mot nordost, bevarad i två skift. Mellan sockelstenarna fanns en klump av murbruk och småsten, möjligen en murkärna. Ovanför sockeln var en helmur med sex skift av tegel bevarade. Teglet mätte 6,5–7,5×13,5×28 centimeter och var sammanfogade av ett ljus och sandigt bruk utan strukna fogar.

På insidan, i nordväst, fanns en påmurad del, mur 6b (A205). Den var 0,7 meter tjock och bestod av tegel i samma storlek, murade i nio skift. Teglet var sammanfogat med ett brunaktigt bruk med stora synliga kalkklumpar, utan strukna fogar. Muren var krökt och vek av åt väster där den var genombruten av en vattenledning. I tegelmuren finns en inmurad håll av kalksten. Stenen var fäst i den nordvästra delen av muren, men inte i östra. I höjd med kalkhällen fanns dock en lins med sot längs hela muren, vilket ändå talar för att stenen stuckit ut mer än vad som var bevarat. Inga kulturlager var bevarade intill murarna, endast fyllnadsmassor.

Vid dokumentation av mur 6a och 6b kunde inte schaktet stå öppet och täcktes av en körplåt. Det var alltså väldigt mörkt under dokumentationen vilket påverkade fotograferingen.

Figur 38. Insidan av mur 6b. Notera sotlinsen.

Figur 39. Den vita pilen visar var kalkhällens placering (ej framrensad på bilden). Foto från sydost.

Figur 40. Spiskonstruktionen 6b.

Figur 41. Stenläggningen A112. Foto från nordväst.

Passagen

Mellan flygelparen i den nordvästra längan har det funnits en passage mellan palatsets innergård och Banérs gamla tomt. Den här passagen motsvarar ytan mellan mur 4 och 7, som hör till den norra flygelbyggnaden, och mur 5 och 6 som hör till den södra, och uppmäter 5,6 meter i bredd. De påträffade kontexterna utgörs av flera generationer av gårds/gatbeläggningar, trampytor och fyllnadslager, se figur 42. Relationen mellan de påträffade lagren är skadade av flera äldre rörschakt men tolkas tillhöra samma skede. Delar av lagren kvarligg efter undersökningen, främst i den nordöstra delen, upp mot mur 4. Resterande lager undersöktes, dokumenterades och grävdes därefter bort. Steril nivå påträffades inte någonstans i schaktet och lager som kan vara äldre än 1660-tal noterades i schaktbotten.

TIDEN KRING FLYGLARNAS UPPFÖRANDE – 1660–1670-TAL

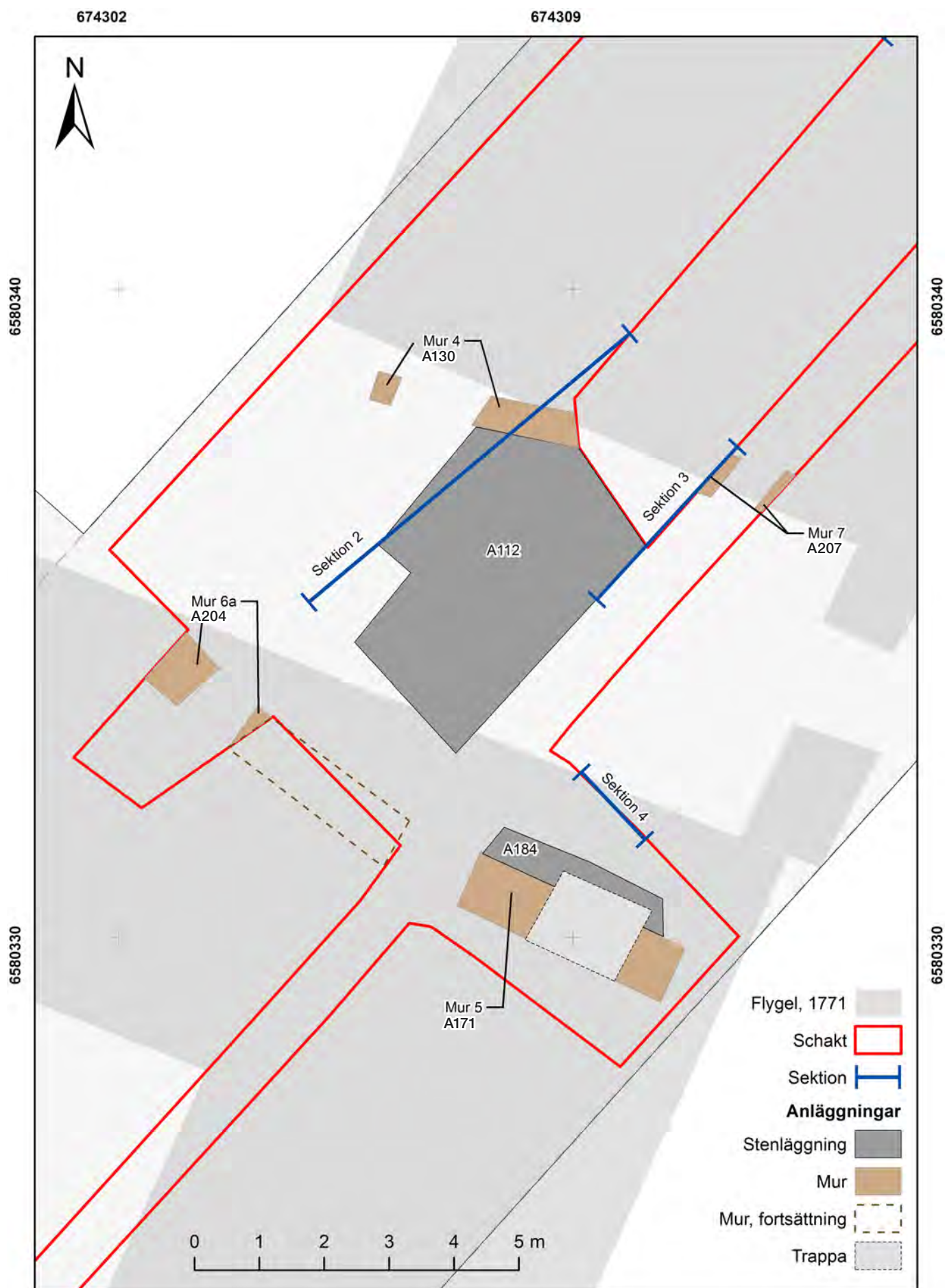
De äldsta lagren som påträffades vid undersökningen består av två tramlager, A201 och A157, samt ett skikt som innehåller rikligt med kalkbruk, A202 och A158. Relationen mellan dessa är avgrävd av ett äldre rörschakt men troligen utgör de en sammanhängande yta. A157 och A158, se sektion 2 i bilaga 4, är inte undersökta men ser ut att ligga under grundstenarna till mur 4 och bör vara samtida eller äldre. Mängden kalkbruk kan tyda på att de hör till byggnationsfasen. Lag-

ret A201 var skuret av nedgrävningen för mur 5 och därmed äldre. Lagren A202 och A158 är inte undersökta utan bara dokumenterade i plan.

Det äldsta skiktet av markberedning är lager A156 som ligger upp emot grundstenen i mur 4. Lagret är upp emot 35 centimeter tjockt och toppen ligger i samma nivå som botten av murens sockel. Det täcks delvis av packleran A153, se sektionsritning 2 i bilaga 4.

BRUKNINGSTID FRAM TILL RIVNING – 1670–1880-TAL

Resterande lager som dokumenterades utgörs av olika fyllnadsmaterial och beläggningar som lagts ut i passagen. I sektionen (se ritning 3 i bilaga 4) framgår tydligt att man haft problem med sättningar och stora försänkningar har bildats som man sen försökt åtgärda genom att lägga ut sand, grus och småsten i passagen. Flertalet av lagren hade hårt packade ytor vilket tyder på att de stått öppna under en period. I fyllnadslagret A151 hittades även en trasig golvsten, 0,3×0,2 meter stor, som fått en sekundäranvändning som gårdsbeläggning. En yta framför dörröppningen i mur 5, under trappsteget, var särskilt förstärkt, först med lagda plankor eller stockar (A196) och därefter av tegelstenar (A194), se bilaga 4. I nivå med teglet fanns ett parti i grundmuren som utgjordes av flata stenar ställda på högkant, vilka tillsammans utgjort ett fundament för det utskjutande trappsteget.

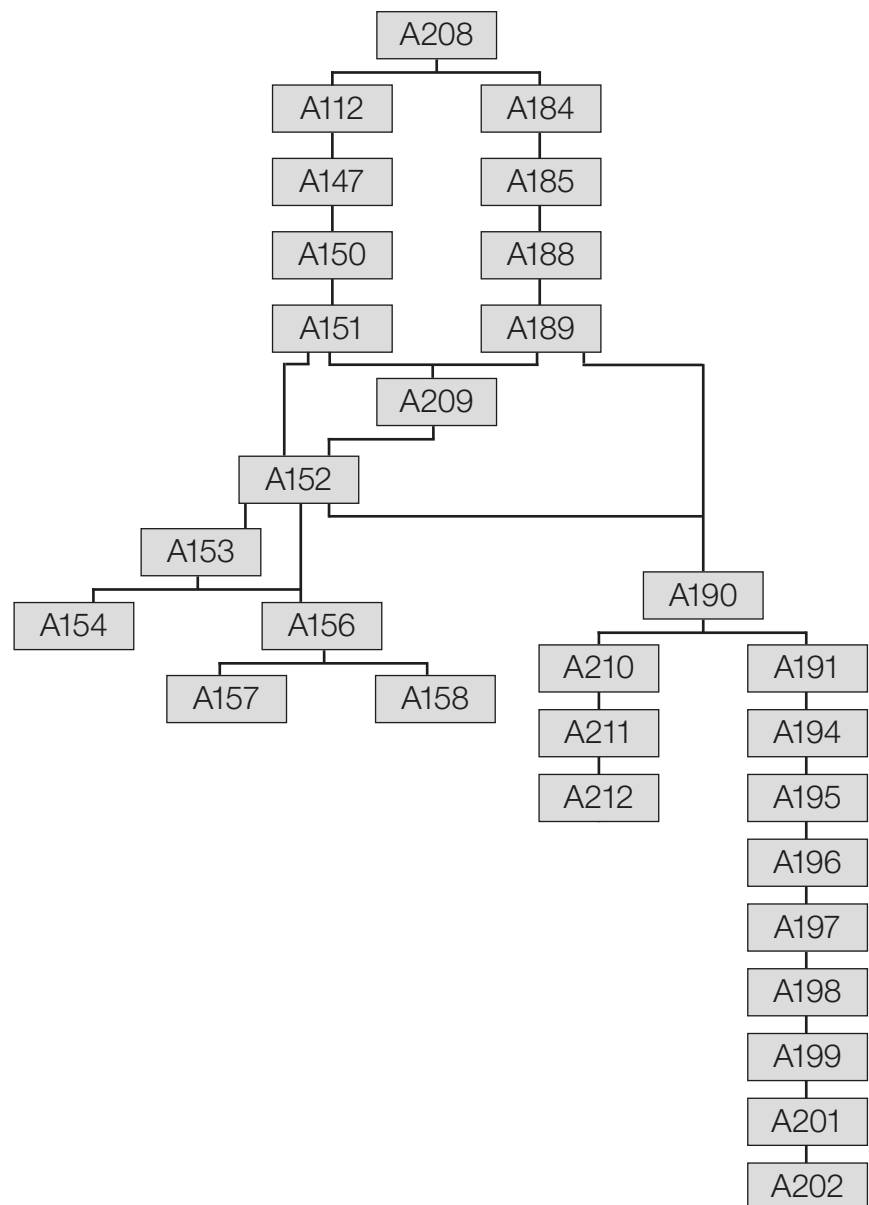

Figur 42. Plan över de två områden där lager påträffades, det vill säga under stenläggningarna A112 och A184. Lager har också dokumenterats i schaktväggarna, se bilaga 4. Skala 1:80.

Stenläggningen A112/A184 utgör den sista fasen av beläggning i passagen och ligger upp mot mur 4, 5 och 7. Mellan mur 6 och stenläggningen var helt det helt avgrävt varför eventuella relationer inte kunde fastställas. Stenläggningen utgjordes av rundade stenar, 0,1–0,2 meter stora, i ett lager av sättsand, A147/A185. A112 utgörs av en 4,6×3 meter stor yta av bevarad stenläggning in till mur 4 och 7. Mellan stenarna hittades sentida fönsterglas, spik, kakel och buteljglas. A184 är samma stenläggning men ligger upp mot mur

5. Denna del var skadad av ett ledningsschakt och ganska fragmentarisk men det var tydligt att kullerstenarna låg upp mot igensättningen i mur 5 och är därmed tillkommen efter att man murat igen dörröppningen. Stenläggningen täcktes av ett kompakt lager av kalkbruk, A208, vilket troligen är nedfallen puts från fasaden. Eftersom så mycket puts fallit samtidigt är det möjligt att lagret tillkommit vid rivningen av flyglarna.

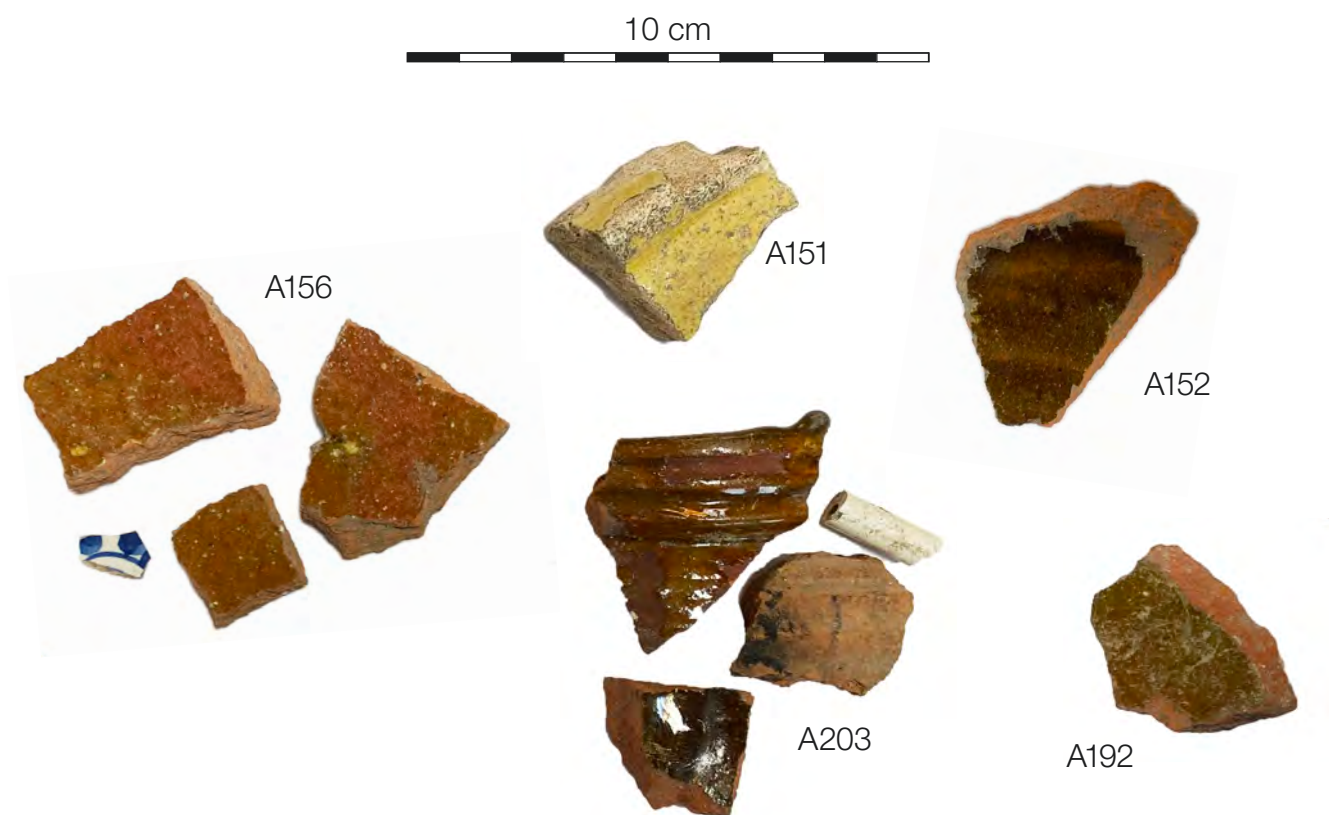
Figur 44. Matris över dokumenterade lager i passagen.

Fynd

Mycket få fynd gjordes vid undersökningen, vilket egentligen inte är konstigt med tanke på hur lite det grävdes i lagren. De fynd som väl påträffades kommer från de olika skikten som undersöktes i passagen mellan flyglarna. Det rör sig om rödgods, kakel, kritpipsskaft, glas, fönsterglas och spik. Inget av fynden bedöms som säkert hörande till palatset. Fynden har en generell datering till 1700-talet, möjligen ner i 1600-tal. Efter avslutat uppdrag har fynden kasserats.

I de återfyllda massorna i ledningsschakten påträffades också äldre föremål, bland annat ett mynt från år 1666 och ett från år 1720, tillsammans med bland annat ostronskal, rödgods och fajans. Inga fynd i fyllnadsmassorna var äldre än 1600-talet. Gränden är ordentligt uppfylld, vilket också tidigare undersökningar påvisat.

Figur 46. Exempel på föremål insamlade från lagren i passagen.

TOLKNING

De lämningar som påträffats hör till palatstiden, från 1660-talet och fram till 1880-talet. Några få kontexter kan knytas till tiden runt, eller strax innan, byggnationen av flyglarna. Dit hör till exempel lagret A201 som var skuret av nedgrävningen för mur 5. Inga lämningar kunde säkert dateras som äldre än 1660-tal. Eftersom steril nivå inte nåddes någonstans i schaktet kan äldre lämningar finnas bevarade.

Murarna 4 till 7 uppvisar likartad konstruktion och material och bedöms tillhöra Stenbockska palatsets nordvästra flygelpar. Hit hör troligen också mur 1. På en del av kartorna över Riddarholmen finns en hussymbol utritad mellan flygelbyggnaderna, se exempelvis figur 10, det var alltså inte klarlagt om flygeln alltid utgjort separata byggnader eller de byggts ihop vid något tillfälle. Resultatet från undersökningen visade inga spår av bebyggelse i passagen. Det var också tydligt att byggnadernas fasader var vända inåt, mot passagen. Möjligen kan det ha funnits ett överbyggt tak eller ett valv.

Mur 2 och 3 avviker från övriga. De ligger inom flygelns utsträckning men materialet och den förmodade riktningen är annorlunda. Gråstensmurarna som påträffades inne på gården, framför palatsets huvudbyggnad (SR975 och SR695), har tolkats som äldre strukturer. Utgår man ifrån den möjliga golvnivån som noterades vid mur 4 så bör murarna ha ingått i flygelns konstruktion. Det kan också röra sig om äldre murar som byggts in i flygeln. Eftersom mur 3 och 4 ligger så pass nära rör det sig knappast om terrassmurar. Ingen av murarna 1, 2 eller 3 har kunnat dateras.

Den enda funktionella delen av flygellängan som kunde identifieras är rummet där spiskonstruktionen, mur 6b, påträffades vilket tyder på att det legat ett kök här. Att spisen är påmurad sekundärt antyder att köket är installerat i efterhand och inte var planerat då flyglarna uppfördes. I Stockholms stadsmuseums arkiv finns en bevarad planritning över palatset (se figur 49) från tiden då Kungliga Kommerskollegium hade sin verksamhet i palatset.

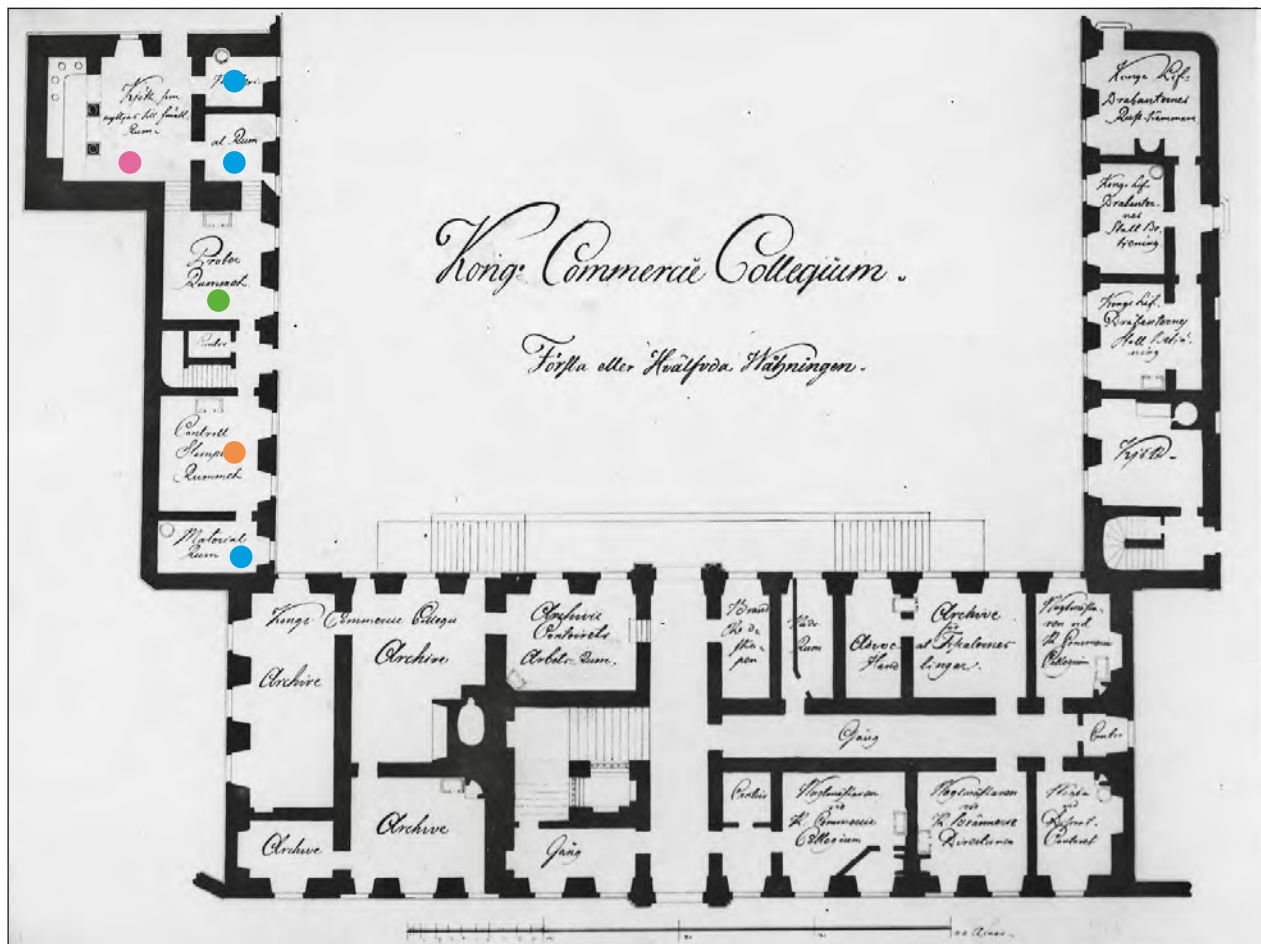
Vid sidan av Kommerskollegium flyttar även andra statliga institutioner in. Exempelvis nyttjar Krigsexpeditionen några av rummen på översta våningen medan stall- och vagnshusen vid vattnet användes av Livdrabantkåren. I den nordvästra flygeln inhystes Kontrollverket (Sjöberg & Uhlin 1972:19). Kontrollverket var underordnat Kommerskollegium och ansvarade för att proba (det vill säga kontrollera metallhalten) och stämpla det guld, silver och tenn som producerades i riket. På planritningen framgår att köket används som smältrum medan övriga utrymmen nyttjas för probering, stämpling, materialförvaring samt kontor. Metoden för probering verkar ha varierat och kunde utföras både genom smältning och utan upphettning, med hjälp av kemikalier (Trotzig 2014:216). Proberugnar var enkla, till och med portabla, anordningar och men kunde också enkelt konstrueras av tegelstenar i en spis (Bergsverkslexikon, Jernkontoret).

Figur 47. Proberingskit. Nordiska museets samlingar.

Figur 48. Kontrollstämpeln "kattfoten" har använts sedan år 1754.

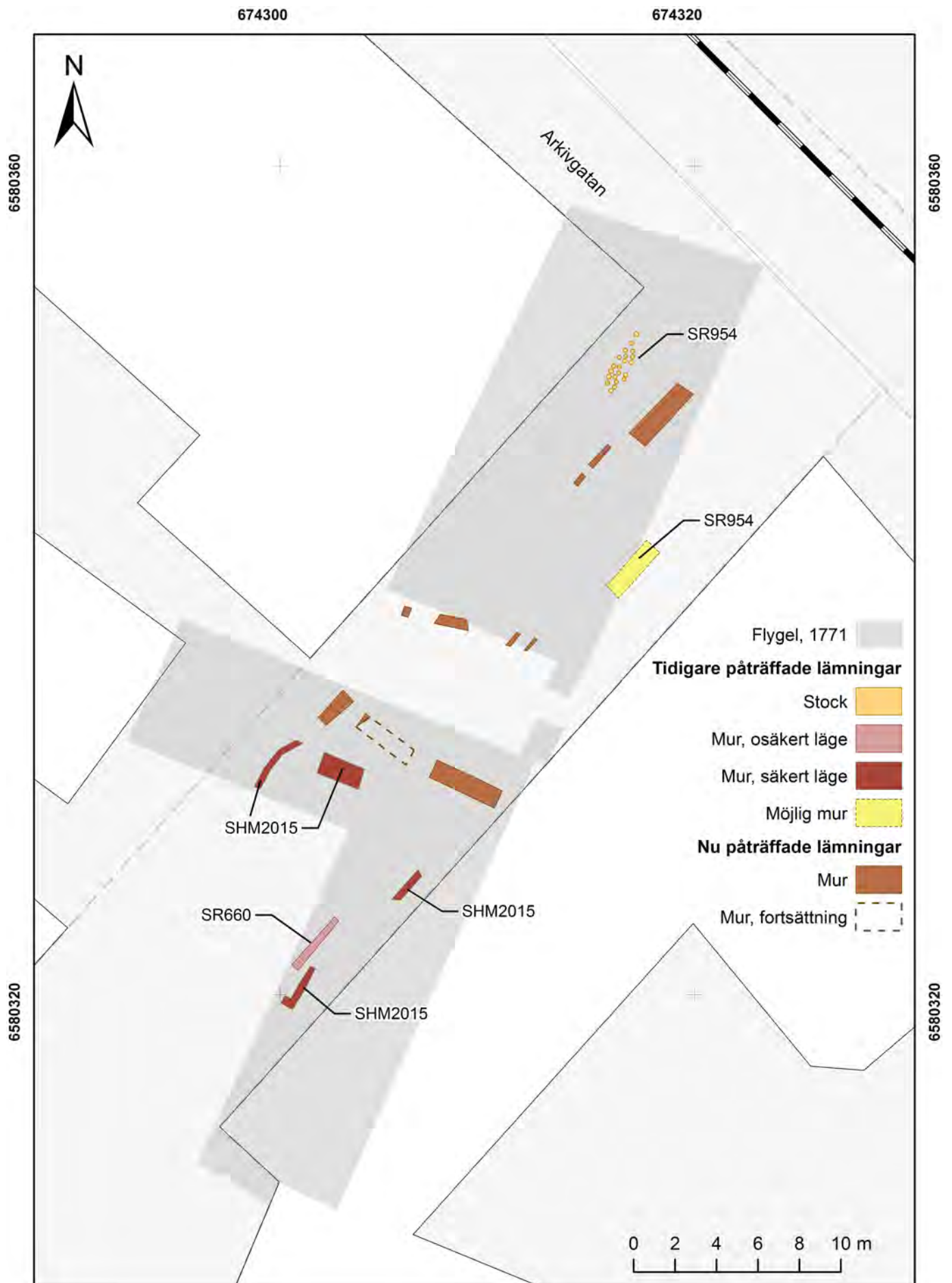
Figur 49. Planritning över Stenbockska palatset, troligen 1770-tal. Rosa prick: Kök som nyttjas till smältrum. Blå prick: Materialrum. Grön prick: Proberrummet. Orange prick: Kontrollstämpelrummet. Stockholms stadsmuseum.

Palatslämningar har påträffats vid tidigare arkeologiska insatser i Tryckerigatan. I de fall där planritningar funnits tillgängliga har dessa i möjligaste mån rektifierats och sammanställts i samband med uppdraget, se figur 50. Murarna har delats upp i två kategorier, säkert läge och osäkert läge. Med osäkert läge menas murar som utifrån skriftlig dokumentation har kunnat ges en ungefärlig placering, exempelvis utifrån vilken schaktvägg de dokumenterats i. Säkert läge är de murar som lagts in efter undersökningsplanritningar.

De murrester som dokumenterades av Arkeologerna år 2015 tycktes utifrån planritningen kunna utgöra samma som mur 6a och 6 b. Men baserat på foton och beskrivningar (Lingström 2015:14) är den muren påträffad längre upp i backen och skulle i sådant fall kunna utgöra motsvarande yttervägg. Att det inte är samma

mur är klart eftersom det rör sig om en skalmur, vilket mur 6 inte är. Storleken på teglet överensstämmer med mur 4–7.

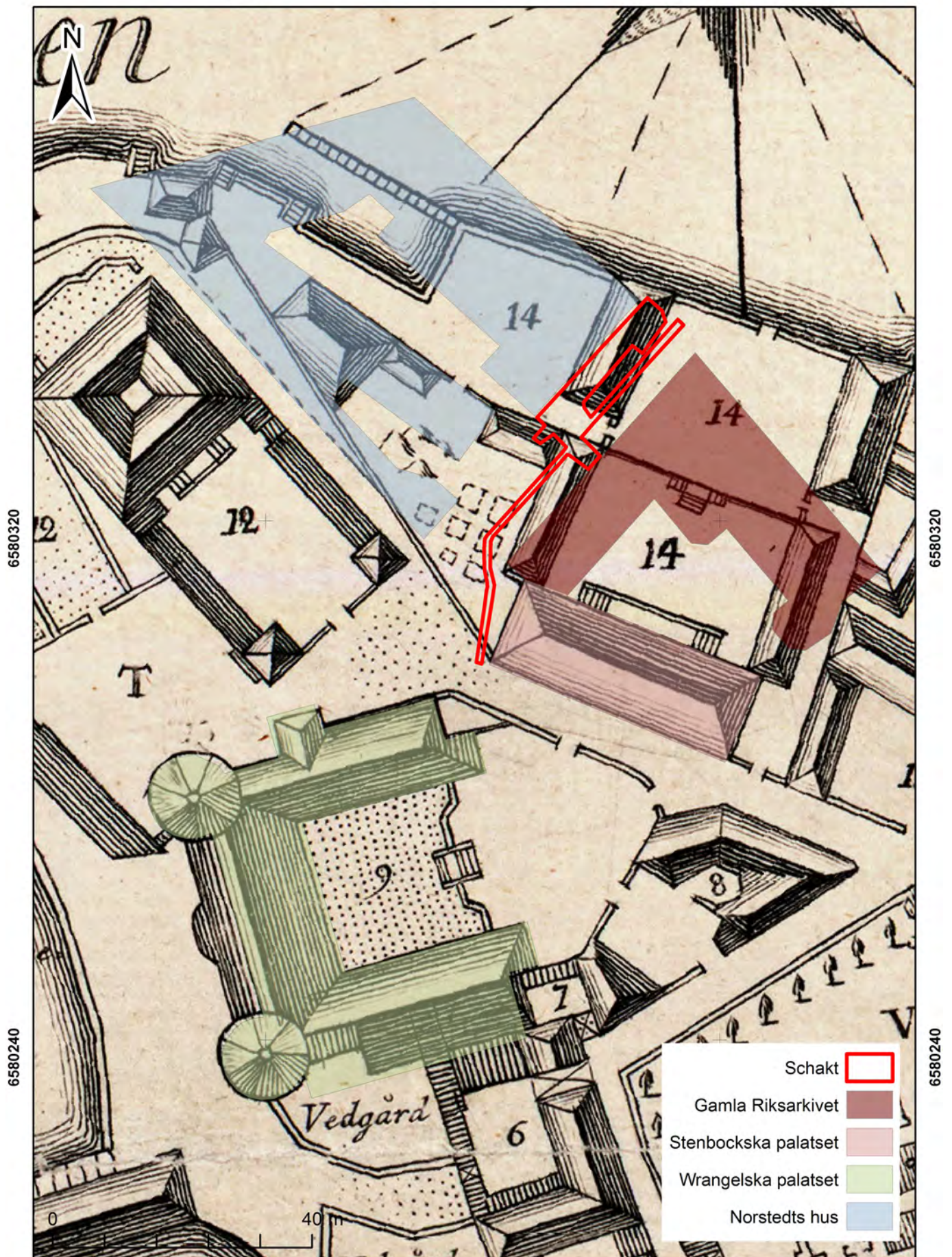
Ritningen över provgrop 2 från 1991 (SR954) hade så pass korrekta måttangivelser att de nedslagna pålarna som påträffades där kunde läggas in på planen. Övriga två provgropar kunde placeras geografiskt men det är oklart i vilken riktning muren i grop 12 hade. Den har lagts in på planen som "osäkert läge", se figur 50. De nedslagna pålarna är av intresse. Dendrodateringen visar att de fällts vintern 1646–47, alltså 20 år innan flyglarna uppförs. Det föreslås i rapporten (se *Sammanfattning* i Söderlund 1991) att pålarna utgjort en strandskoning till Stenbockska palatsets tomt. En annan möjlighet är att pålarna har fungerat som grundförstärkning eller rustbädd till den norra flygelbyggnaden och att virket kan vara återbrukat.

Figur 50. Plan över tidigare dokumenterade lämningar från flygelbyggnaderna, tillsammans med de nu påträffade. Flygelns utsträckning inlagd efter 1771 års karta, se figur 51. Skala 1:250.

674260

674330

Figur 51. Schaktet markerat på 1771 års karta. Skala 1:800.

UTVÄRDERING AV RESULTATEN I FÖRHÅLLANDE TILL UNDERSÖKNINGSPLANEN

Syftet med undersökningen var att på ett vetenskapligt sätt dokumentera fornlämningen och målgrupper var i första hand Länsstyrelsen och Stockholm vatten AB. Målet var att genomföra installationen med minimala ingrepp i fornlämningen och samtidigt säkra att de tekniska kraven uppfylldes. Planen för installationen förändrades flera gånger under fältarbetet för att kunna undvika de lämningar som påträffades. Tack vare uppdragsgivarens och entreprenörens lösningsorienterade inställning kunde

schaktningen anpassas efter platsens förutsättningar. Att följa redan schaktade ytor var att fördra ur ett bevarandeperspektiv och tekniska anpassningar gjordes därefter.

Länsstyrelsen informerades kontinuerligt vid större avvikelser. Inför installation av servisen gjordes ett fältbesök för att diskutera möjliga lösningar. Uppdraget genomfördes alltså med målsättningen att bevara fornlämningen så gott som möjligt.

REFERENSER

Tryckta källor

- Lingström, M. 2015. *Palatslämningar på Riddarholmen. Undersökningar av Wrangelska palatsets sjögård samt Stebockska palatsets flyglar*. Arkeologisk förundersökning i form av schaktkontroll och schaktövervakning. Stockholms län, Uppland, Stockholms kommun, Stockholms stad, Riddarholmen, kvarteret Gråmunkeholmen 3, Tryckerigatan, Rosenhanska palatset och Evert Taubes terrass, Stockholm 103:1. Statens historiska museer: arkeologiska uppdragsverksamheten. Rapport 2015:66.
- Näsström, G. & Brusewitz, G. 1973. *Kungliga Riddarholmen*. P.A. Norstedt & Söners förlag.
- Sjöberg, L. & Uhlin, L. 1972. *Stenbockska palatset på Riddarholmen. Historia. Restaurering*. Stockholm: allmänt förlag
- Trotzig, G. 2014. *Metaller, hantverkare och arkeologi: från nutid till forntid*. Stockholm: Hemslojdens förlag
- Värdefulla industrimiljöer i Stockholm*. 1984. Stockholms fastighetskontor, stadsbyggnadskontor och stadsmuseum.

STADSARKEOLOGISKT REGISTER

- SR660: Hedlund, J. 2013. Arkeologisk schaktövervakning. Tryckerigatan. Riddarholmen, RAÅ 103, Stockholm. Stockholms stadsmuseum: stadsmuseets rapporter 60
- SR695: Hedlund, J. & Söderlund, K. 2010. Gamla Riksarkivet/Stenbockska palatsets gård. Arkeologisk undersökning 2010. Riddarholmen, Stockholm, AÅ 103. Stockholm stadsmuseum, arkeologisk rapport 2011:6.
- SR954: Söderlund, K. 1991. Riddarholmen. Stockholm, Gamla stan, Riddarholmen, Fornlämning 103. Stockholms stadsmuseum, arkeologisk rapport.
- SR975: Karlsson, J. 1994. Riddarholmen. Stockholm, Gamla stan, Riddarholmen, Fornlämning 103. Stockholms stadsmuseum, arkeologisk rapport.

Webbmateriel

JERNKONTORET

Bergsverkslexikon: *Proberugn, Probersten, Proberkonst* https://www.jernkontoret.se/sv/om-oss/biblioteket/bergsverkslexikon/bwl_p/ 2024-01-16

Kartmateriel, ritningar och foton

STOCKHOLMS STADSMUSEUM

Figur 6. Rekonstruktionskarta över 1600-talets tomtbildningar, sammanställd under 1940-talet av A. Löfgren. Gråarksamlingen. Dokument ID: graark_10020757 [https://digitalastadsmuseet.stockholm.se/fotoweb/archives/5013-S%C3%A4rskilda-samlingar-\(Gr%C3%A5ark-mm\)/Gr%C3%A5ark/21/10020757.jpg.info](https://digitalastadsmuseet.stockholm.se/fotoweb/archives/5013-S%C3%A4rskilda-samlingar-(Gr%C3%A5ark-mm)/Gr%C3%A5ark/21/10020757.jpg.info) Hämtad 2024-01-29

Figur 8. Utsnitt ur foto taget år 1876 som visar Stenbockska palatset och dess flyglar från sjösidan. Flygelparen och uthusen står kvar. Foto: Carl Curman. CC-BY. Bildnummer: FA 32086. Unikt dokument ID: SSMFA032086. <https://digitalastadsmuseet.stockholm.se/fotoweb/archives/5021-Historiska-fotografier/Skiss/SSMFA032086S.JPG.info> Hämtat 2024-01-29

Figur 49. Planritning över Stenbockska palatset. CC-BY-NC-SA. Gråarksamlingen. Dokument ID: graark_10024812 [https://digitalastadsmuseet.stockholm.se/fotoweb/archives/5013-S%C3%A4rskilda-samlingar-\(Gr%C3%A5ark-mm\)/Gr%C3%A5ark/25/10024812.jpg.info](https://digitalastadsmuseet.stockholm.se/fotoweb/archives/5013-S%C3%A4rskilda-samlingar-(Gr%C3%A5ark-mm)/Gr%C3%A5ark/25/10024812.jpg.info) Hämtad 2024-01-29

STOCKHOLMS STADSARKIV

Figur 7. Jonas Brolins karta över Gamla stan. CC-BY. Objekt ID: Stockholms stadsarkiv SE/SSA/Stockholmskartor/Brolin 1771 Karta år över Gamla Stan <https://stockholmskallan.stockholm.se/post/9735> Hämtad 2024-01-29

Figur 10. Utsnitt ur 1848 års karta över Gamla stan. CC-BY. Objekt-ID Stockholms stadsarkiv Stockholms stadsarkivs kartsamling NS 442, SE/SSA/0234/J 2 A:46 Karta öfver staden inom Broarne med Riddarholmen, Küsel 1848 <https://stockholmskallan.stockholm.se/post/10198> Hämtad 2024-01-29

BIBLIOTHÈQUE DE TOULOUSE

Figur 9. Riddarholmen, foto av Eugène Trutat. Ingen upphovsrätt. <https://www.flickr.com/photos/bibliothequedetoulouse/5637436462/in/photostream/> Hämtad 2024-01-29

NORDISKA MUSEET

Figur 47. Proberingskit. Foto: Ulf Berget. CC-BY-NC-NC. ID: NM.0329417A-F <https://digitaltmuseum.se/011023832718/proberutrustning> Hämtad 2014-01-29

WIKIMEDIA COMMONS

Figur 48. Kontrollstämpeln "kattfoten". CC-BY-SA [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kattfot_guldst%C3%A4mpel_\(Kontrollst%C3%A4mpel\).png](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kattfot_guldst%C3%A4mpel_(Kontrollst%C3%A4mpel).png) Hämtad 2024-01-29

TEKNISKA OCH ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Län Stockholm
Kommun Stockholm
Landskap Uppland
Socken Stockholm
Fastighet Riddarholmen 1:16

Fornlämningsnummer L2015:7789
Lämningstyp Stadslager
Datering Historisk tid

Typ av undersökning Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning
Länsstyrelsens beslutsdatum 2022-09-22
Länsstyrelsens diarienummer 431-45104-2022
Uppdragsnummer i Fornreg 202201330
Arkeologgruppens projektnummer P22056

Projektledare Sabina Larsson
Fältpersonal Annica Ramström, Sabina Larsson & Rasmus Ohlsson
Underkonsulter Anna Bergman, Medeltidsmuseet

Undersökningstid Vår och sommar 2023
Undersökt yta 190 m², varav 120 m² är djupschaktade
Inmätningsteknik RTK-GPS, manuell
Koordinatsystem SWEREF 99 TM
Höjdsystem RH 2000

Arkiv

Arkivmaterial förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Digitalt arkiv

Digitala data förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Fynd

Efter avslutat uppdrag har fynden kasserats.

Bilaga 1. Schaktbeskrivning

Schaktet sträcker sig från korsningen Arkivgatan/Trykerigatan i NO, till hörnet på Stenbockska palatset i SV. Schaktens djup varierade mellan 2–3 meter under dagens gatunivå. Delar av schaktet är grävt ner till anläggningsnivå, delar är djupgrävt och andra utgörs av släntning som bara berörde moderna fyllnadsmassor. De djupschaktade delarna var 1–1,8 meter breda. Hela den öppnade ytan uppgår till 190 kvadratmeter, varav 120 kvadratmeter är djupschaktade. Endast servisschaktet grävdes i delvis orörda ytor, i övrigt följdes den gamla rörgraven. I majoriteten av schaktet fanns bara fyllnadsmassor, sand, sten, tegelkross och liknande. Arkeologiska kontexter dokumenterades i schaktväggen. Vid grävning av servisschaktet berördes delar av bevarade lager. Ingenstans i schaktet nåddes steril nivå och det är mycket troligt att lämningar finns bevarade under schaktbotten. Anläggningar påträffades på cirka 0,7 meters djup.

Bilaga 2. Anläggningstabell

A-nr	Typ	Storlek (m)	Beskrivning
1	Lager	0,45×0,1	Gråbrunt grusigt lager innehållande tegelkross. Går upp mot stenarna i mur 1. Ej undersökt, endast framrensad i plan. Ej avgränsat.
2	Lager	0,9×0,4	Ansamling av smuligt kalkbruk och tegelkross, väster om mur 2. Ej avgränsat, ej undersökt.
3	Lager	0,4 tj	Dokumenterat i sektion. Mörkgrå grusig silt.
4	Lager	0,2 tj	Dokumenterat i sektion. Skikt med rent gråvitt kalkbruk.
5	Fyllnadslager	1,1 tj	Dokumenterat i sektion. Förekommer mellan mur 2 och 3. Brun sand innehållande grus och småsten, 0,02-0,05 m stora. Förekomst av tegelkross och kalkbruk.
6	Lager	0,1-0,2 tj	Dokumenterat i sektion. Mörkgrå sandig lera innehållande sot och kol och enstaka tegelflis.
7	Lager	0,1 tj	Dokumenterat i sektion. Ljusbrun, ren, sand. Ej bottengrävt.
8	Fyllnadslager	1 tj	Dokumenterat i sektion. Väster om mur 3. Brun sand, klart omrört.
10	Gråstensmur	1,3 br	Mur 2. Dokumenterad i sektion. Består av 0,3-0,9 m st stenar, i sex skift. Både huggna och spräckta stenar. Sammanfogade med bruk. Fortsätter troligen åt SÖ. Framkommer på 0,7 meters djup.
11	Gråstensmur	0,6 br	Mur 3. Dokumenterad i sektion. Består av 0,2-0,6 m st stenar i sex skift. Några av stenarna spräckta. Ej sammanfogade med bruk. Framkommer på 0,7 meters djup.
13	Fyllnadslager	0,4-0,6 tj	Dokumenterat i sektion. Brun sand innehållande tegelkross och småsten.
15	Mur	3,10×0,8	Mur 1. Gråstensmur? Glest lagda gråstenar, 0,2-0,3 m st, löst sammanfogade med bruk. Flertalet stenar färgade av tegel. I V finns ett parti med bruk med avtryck av en större rundad sten, 0,45×0,45 m st. Ej helt framrensad eller avgränsad. Kan också utgöra ex en gatubeläggning eller ett golv. Framkommer på cirka 0,6 meters djup.

112	Stenläggning	4,6×3 0,1-0,15 tj	Kullerstensläggning av utvalda rundade stenar i storleken 0,1–0,15 m. Stenarna låg inkilade med passning under varandra. Troligen samma som A184. Går upp mot mur 4. Centralt i stenläggningen finns en fördjupning, cirka 0,05-0,20 m djup och 1,5×2 m stor. Som djupast upp mot mur 4.
130	Mur	1,25×0,6	Mur 4. Mur av tegel med grundstenar av natursten, vissa huggna. Tegelstenar i storleken 28,5×13,5×6 cm, sammanfogade med gulvitt murbruk. Muren har fortsatt både åt N och S, genombruten av äldre vattenledningsschakt vilket har rubbat flertalet stenar. Möjligen är muren nedgrävd genom lager A157 men det kunde inte säkert avgöras eftersom schaktet inte grävdes djupare. Se även bilaga 3.
136	Fyllnadslager	1-1,1 tj	Ljusbrun silt blandat med kalk och tegelbrockor varvat med mörkbrun sand och sten, 0,1-0,2 m st.
139	Störning	1,2×0,6 0,4 dj	Nedgrävning för ledning, innehållande fyllnadsmassor med blandade recenta och äldre föremål.
147	Lager	4,5×3 0,1-0,15 tj	Mörkbrunt sättlager av sandig silt hörande till stenläggningen A112. Ligger upp mot mur 4. Stört av rörschakt. Ej avgränsat åt NÖ.
150	Fyllnadslager	4,5×3 2-0,5 tj	Fyllnadslager under stenläggningen A112 bestående av varvig ljusbrun sand innehållandes tegelbrockor och kalk. Stört av rörschakt. Ej avgränsat åt NÖ.
151	Fyllnadslager	4,5×3 0,2-0,3 tj	Fyllnadslager bestående av brunsvart sand innehållandes småstenar i botten av lagret. Varvigt, vilket eventuellt kan utgöra tramphorisonger. Översta skiktet av lagret är hårt packat och grusigare. I lagret påträffades en trasig golvsten, 0,3×0,2 m st. Stört av rörschakt. Lagret ej avgränsat åt NÖ.
152	Fyllnadslager	4,5×3 0,2 tj	Lager med trampat, packat topplager. Runda småstenar, 0,03-0,10 m st, medvetet lagda och nedtrampade, i brun sand. I lagret finns enstaka tegelbrockor och djurben, främst revben från nöt eller häst samt fågel. Stört av rörschakt, ej avgränsat åt NÖ.
153	Lager	Ca 3×3 0,01-0,15 tj	Hårt packat blågrå lera, homogent. Packning för grundmur, mur 4. Tunnare mot V. Ej avgränsat åt SÖ.
154	Lager	0,2-0,3 tj	Dokumenterat i sektion. Lager av gulaktigt kalkbruk liggandes upp mot och runt grundstenar till mur 4. Sticker ut 0,6 m från muren, möter A156. Ej avgränsat i S.
156	Markberedning/ fyllnadslager	Ca 4,5×3 0,1-0,35 tj	Sand innehållandes tegelstenar och tegelbrockor. Avgrävt av rörschakt.
157	Lager	-	Tramlager/marknivå? Ljusbeige, smått grusig sand innehållandes rikligt med kalkbruk och lite tegelbrockor. Ej helt framrensat, dokumenterat längs en sträcka av 0,8 meter i sektionen. Fynd av rödgods.
158	Lager	-	Vitgult hårt packat kalkbrukslager innehållandes tegelbrockor. Framkommer mot botten av schaktet, ej undersökt och ej grävt i botten.
159	Lager	-	Homogent lager av brunt siltig sand med oklar relation till mur 4. Ej undersökt.
161	Lager	0,05-0,2 tj	Dokumenterat i sektion. Avsatt(?) kulturlager bestående av mörkbrun fet silt innehållandes trärester, organiskt material och småstenar.

171	Mur	2,9x0,8-1,0 1,3 m h	Mur 5, ej helt frilagd. NNV-SSÖ riktning, fortsätter i schaktkanten i V och sitter troligen ihop med mur 6a. Består av tegel med grundstenar av huggen natursten. I muren finns en igensatt dörröppning. Se dokumentation i bilaga 3. Efter att igensättningen rivits framkom en stentrappa av formhuggna stenar, 0,40-1,0 m långa. Under trappstenarna framkom grundmuren vilken utgjordes av gråstenar, 0,4x0,3-0,9x0,5 m st. Kalkbruk och småsten mellan grundstenarna. Mellan grundstenarna och trappstenarna fanns ett skikt av småsten och kalkbruk. Grundmuren är 1,5 m bred. Efter rivning av mur 5 kvarligger delar av tegelmuren i NV och gråstenar i grundmuren.
184	Stenläggning	Ca 3x2 0,1-0,2 tj	Kullerstensläggning av utvalda rundade stenar i storleken 0,1x0,1-0,2x0,15 m. Ligger upp mot mur 5. Skadat av rörschakt. Troligen samma som A112. Framkommer ca 1,5 m under dagens gatunivå.
185	Lager	Ca 3x2 0,14 tj	Sättsand för stenläggningen A184. Gråbrun sand, innehåller tegelkross. Skadat av rörschakt.
186	Valv	-	Inrasat takvalv, norr om mur 5. Större stycken av bruk och tegelstenar liggande i rasmassor. Ej undersökt.
187	Raseringslager	2,8x1,6 1,15 tj	Igenfyllning av källare, fortsätter in i schaktväggen åt N och NNV. Består av grus, sand, natursten (upp till 0,4 m st), tegel, tegelbrockor och bruk. Osorterat.
188	Fyllnadslager	Ca 3x2 0,2-0,25 tj	Siltig sand innehållandes tegelbrockor, -kross, kalkbruk och småsten. I botten av lagret framkom en 0,02 m tjock kalkbruksplatta.
189	Fyllnadslager	Ca 3x2 0,2 tj	Fyllnadslager med tramphorisont. Sand och småsten, 0,03-0,05 m st. Hårt packat i toppen och botten, trampyta. Innehöll enstaka tegelbrockor och spritt kalkbruk. Kan vara samma som A152.
190	Lager	Ca 3x2 0,04 tj	Homogen rödbrun, fin sand. Ej avgränsat.
191	Lager	Ca 3x2 0,02-0,10 tj	Lager med ljust kalkbruk innehållande organiskt material och trä.
192	Lager	Ca 3x0,5 0,02-0,20 tj	Uppträder fläckvis intill mur 5. Mörkbrun siltig sand innehållande organiskt material. Lagret ligger mellan de yttersta stenarna i grunden till mur 5. Möjlig runtrampat material från byggnation.
193	Lager	Ca 3x0,5 0,02-0,06 tj	Homogent, rödbrunt grus som låg i spridda fläckar intill grunden till mur 5. Troligen runtrampat vid byggnation.
194	Lager	Ca 3x1 0,1-0,15 tj	Skikt med glest lagda fragmenterade tegelstenar, 0,16-0,18x0,14x0,10 m stora, liggande i beige kalkbruk, ej sammanfogade. Likadant orienterade. Framkommer under trappan i mur 5.
195	Lager	Ca 3x1 0,05-0,20 tj	Påfört lager av homogen, fin, tegelfärgad sand.
196	Trä	Ca 3x1	Lagda plankor/stockar, mycket dåligt bevarade. NV-SÖ riktning, ut från mur 5. Bevarat trä var 0,05-0,20 m stora med tjocklek på 0,01-0,02 m.
197	Lager	Ca 3x1 0,05-0,1 tj	Fin, beige sand innehållande enstaka bitar kalkbruk.

198	Stenläggning	Ca 2×0,5 0,05-0,1 tj	Stenlagd yta av tätt packad småsten, 0,05×0,03-0,10 m. Lagret ligger upp mot grundstenarna i mur 5.
199	Fyllnadslager	0,05	Kalkbruk, tegelbrockor, småsten och järnspik. Ligger delvis i nedgrävningen för mur 5.
200	Nedgrävning	0,1–0,15 br	Nedgrävning för mur 5. Innehåller lagren A199 och A203. Ej bottengrävd.
201	Lager	Ca 2×0,5 0,02 tj	Trampyta. Brun silt med organiskt innehåll samt sot och kol. Skuren av nedgrävningen A200.
202	Lager	-	Kalkbruk blandat med silt, innehåller rikligt med tegelbrockor. Ej undersökt. Höjdmått på toppen av lagret: 3,19 m.ö.h.
203	Fyllnadsmassor	-	Fyllning i nedgrävningen för mur 5. Mörkbrun fet silt med inslag av grus innehållande tegelstenar, tegelbrockor, småsten och djurben. Nedgrävningen ej tömd.
204	Mur	0,8–0,9 bred Frilagd höjd 1,6 m	Mur 6a. Tegelmur med grundstenar av natursten samt huggna sockelstenar. Fortsätter in i schaktväggen i S, troligen samma som mur 5. Se dokumentation i bilaga 3.
205	Mur/spis	0,7 br Frilagd höjd 0,6 m	Mur 6b. Tegelmur, delvis välvd. Står parallellt med mur 6a och viker sedan av åt väster. Skadad av rörschakt som leder in till Nordstedts gård. Spisen nästintill helt borta, utöver del av en stenhäll. Se dokumentation i bilaga 3.
207	Mur	0,6–0,85 br 0,9 m h	Mur 7. Skadad, ursprunglig bredd okänd. Tegelmur med grund av gråsten och huggna socklar. Se dokumentation i bilaga 3.
208	Lager	4,5×3 m 0,03-0,06 tj	Lager av kalkbruk/kalkputs, täcker stenläggningen A112/A184.
209	Fyllnadslager	0,05-0,25 tj	Dokumenterad i sektion. Mörk silt innehållandes kalkbruk, tegelbrockor och tegelkross.
210	Lager	0,03-0,05 tj	Dokumenterad i sektion. Mörkbrun, fet sand.
211	Fyllnadslager	0,15 tj	Dokumenterad i sektion. Grus blandat med små mängder silt.
212	Fyllnadslager	0,10-0,25 tj	Dokumenterad i sektion. Mörkbrun och rödbrun silt blandat med kalkbruk. Innehåller tegelbrockor.

Bilaga 3. Byggnadsarkeologisk dokumentation

Anna Bergman, Medeltidsmuseet

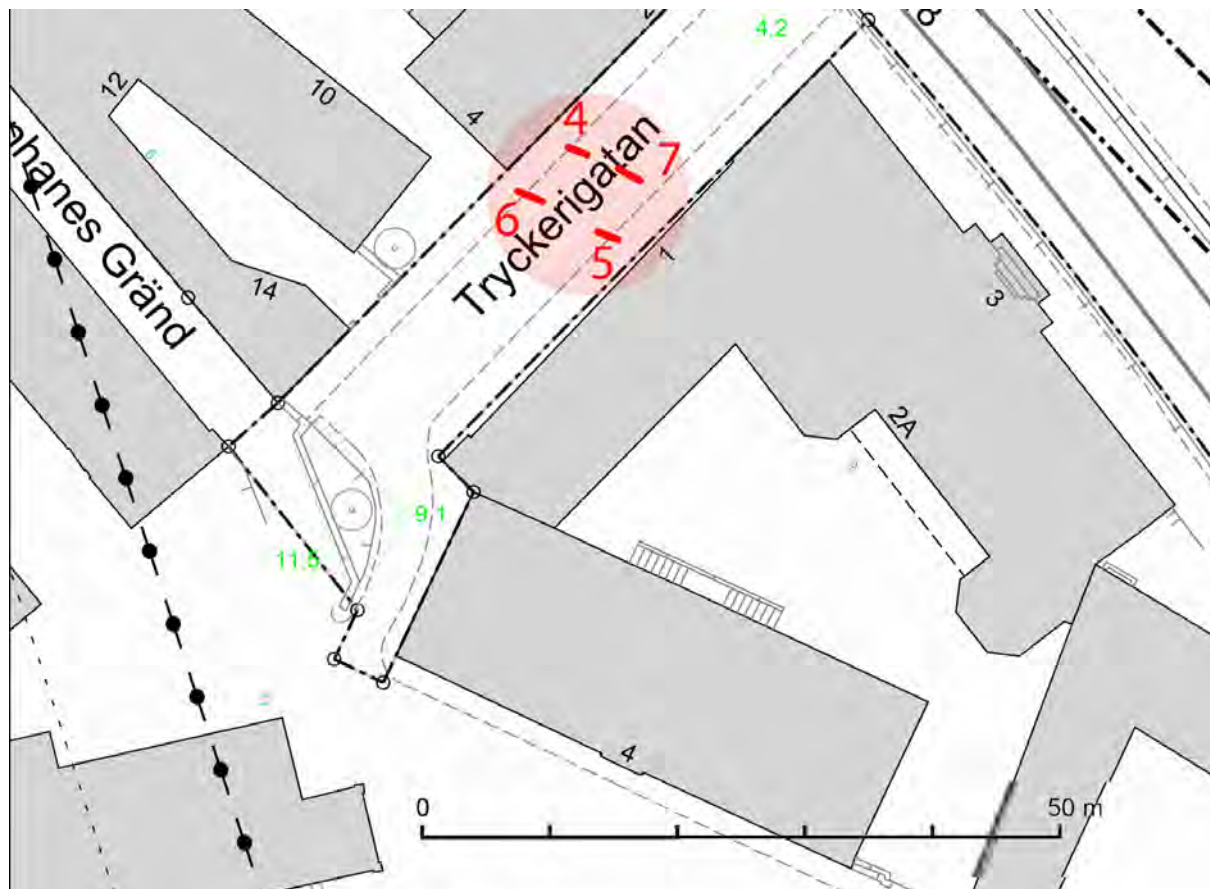

Bild. Området med dokumenterade murar markerat med ljus rött på Stadsbyggnadskontorets digitala mixkarta, tillsammans med ungefärliga lägen för mur 4–6.

Inledning

Arkeologgruppen följde schaktningar i Tryckerigatan (fastigheten Riddarholmen 1:16,1) under våren 2023. Eftersom flera murar påträffades kontaktades Anna Bergman, Medeltidsmuseet, för att dokumentera. De murar som dokumenterades var nr 4, 5, 6 och 7 enligt Arkeologgruppens numrering.

Dokumentation

Mur 4

En mur i nordväst-sydöstlig riktning var synlig i båda sidor av ett smalt schakt, genombruten av en äldre rördragning. Muren är 0,6 m tjock och uppförd av tegel (6 x 13,5 x 28,5 cm) i ett oregelbundet renässansförband. Bruket är ljust och sandigt med synliga vita kalkklumpar. Det syntes inga spår av att fogarna skulle ha varit strukna. Muren fortsatte in i båda schaktkanterna. I den ena schaktkanten var muren bättre bevarad, med en sockel av huggen kalksten. Sockeln visar att det rör sig om en ytermur med fasad mot sydväst. Under sockeln var grundmuren av gråsten blottad och bör visa höjden för marknivån då muren anlades. Den andra murdelen var sämre bevarad, men murbruk på dess utsida är sannolikt ett spår av en försvunnen sockelsten. Till vänster i bilden nedan fanns en smygsida till en öppning eller möjligen ett hörn, markerad med en pil.

Bild. Mur 4 sedd mot nordöst. Till höger pekar pilen på en sockelsten i fasaden. Murdelen till vänster i bild har en smygsida till vänster, markerad med en pil. Foto: Anna B.

På insidan av muren skjuter grundmuren ut och visar att golvnivån bör ha legat strax ovanför. Innanför den sämre bevarade murdelen syntes en plansten i rasmassorna, se nedan, möjligen en rest av ett stengolv.

Bild. Mur 4 med insidan hitåt i bild. Nivån på den utskjutande grundmuren av gråsten visar att golvnivån bör ha legat strax ovanför. Foto: Anna B.

Bild. Innanför den sämre bevarade murdelen syns en plansten, här markerad med en pil. Den kan vara en del av ett golv. Bild: Anna B.

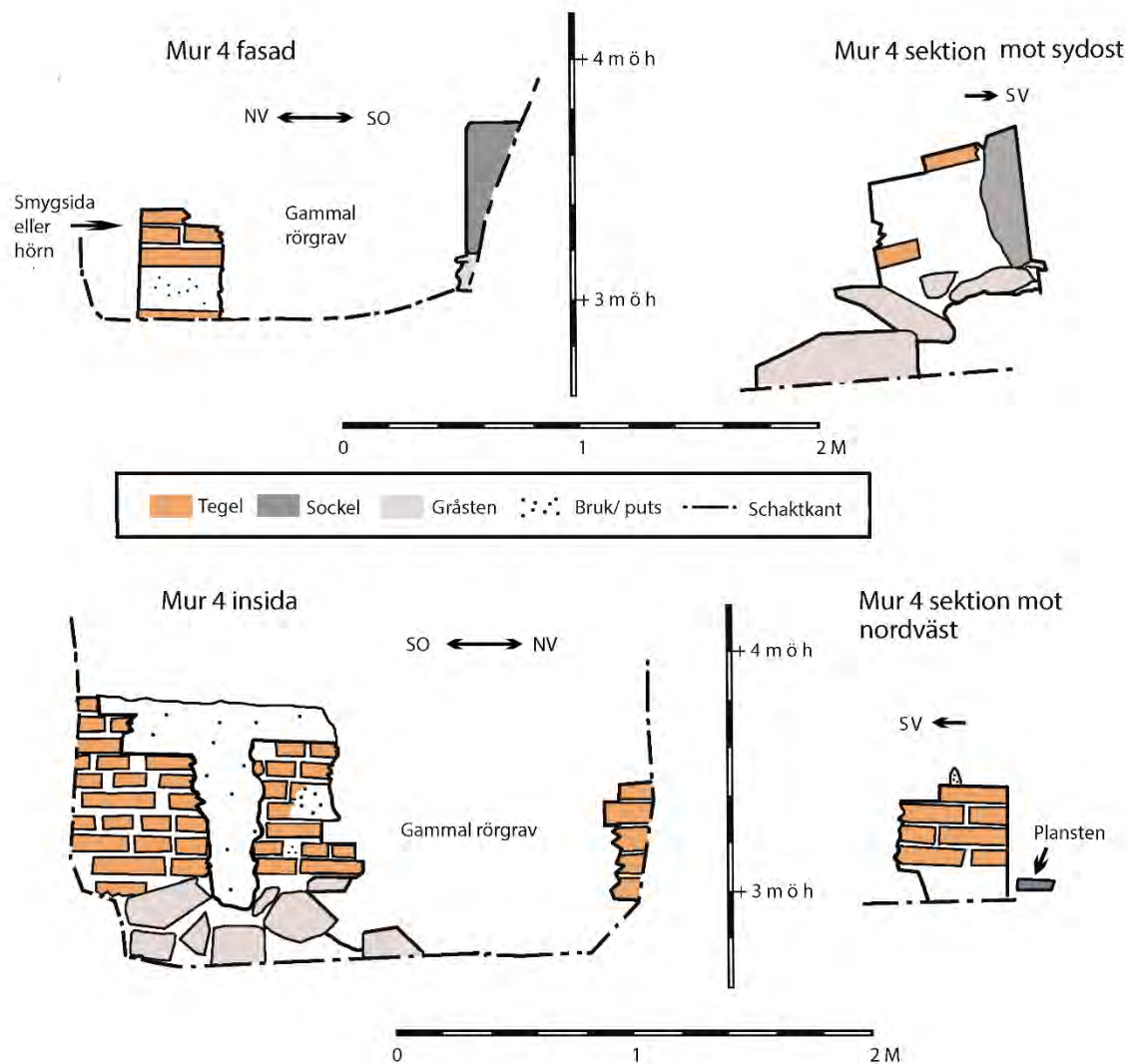

Bild: Mur 4. Fasad, insida och tvärsektioner. Höjden över havet har mätts upp av Arkeologgruppen.

Mur 5.

Muren sträcker sig i nordväst-sydostlig riktning och fortsätter in i båda schaktkanterna. Den har en sockel av huggen sten mot nordost, det vill säga i motsatt riktning mot mur 4. Muren är 0,85 m tjock och uppförd av tegel (ca 6,5 x 13,5 x 28,5 cm) och naturstenar. Om det är en skalmur eller en helmur kunde inte avgöras. Framför muren och delvis i förband med denna låg tre planstenar av kalksten. I området mellan två smala, vertikala sockelstenar såg muren ut som om det fanns en igensatt öppning, se pilarna nedan. Det visade sig också vara fallet. Allt synligt tegel tillhörde igensättningen vars bruk var mörkare än bruket i den ursprungliga muren. Det syntes inga spår av fogstrykning och förband kunde inte avgöras.

Bild. Mur 5 sett mot väster. Framför muren låg tre planstenar. De två pilarna visar bredden av den igensatta öppningen. Foto: Anna B.

Öppningen har varit 1,5 m bred och i den ledde en trappa upp i huset. De tre planstenarna framför muren visade sig vara ett nedre trappsteg. Även en skiftgång av naturstenar högre upp visade sig tillhöra ett trappsteg, se ritningarna nedan. Trappan avlägsnades mellan dokumentationstillfällena men har dokumenterats av Arkeologgruppen. På ritningarna nedan har det översta och inre trappstegets läge lagts in utifrån fotografier. Fotona visade också att öppningen smalnade av inåt. Höjden över havet har mätts upp av Arkeologgruppen.

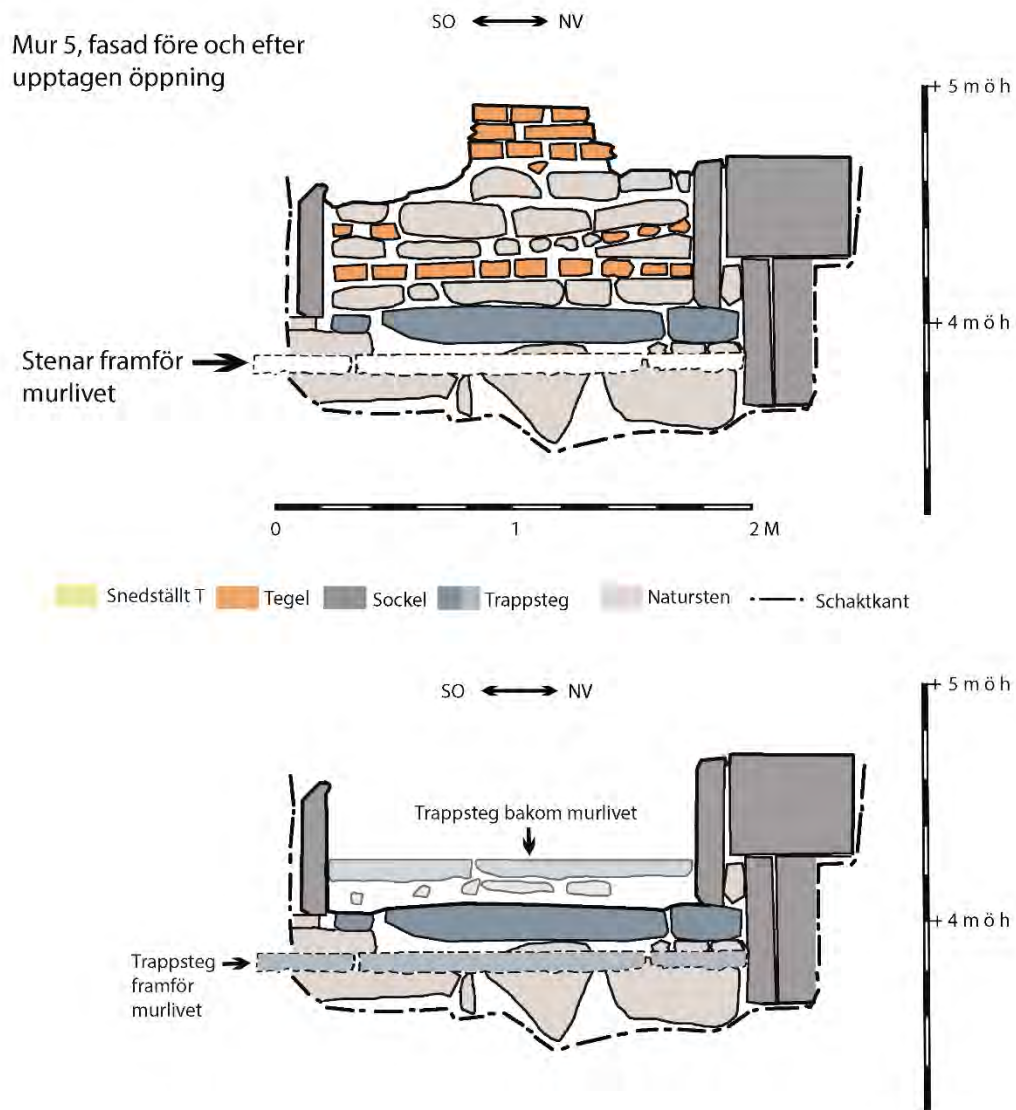
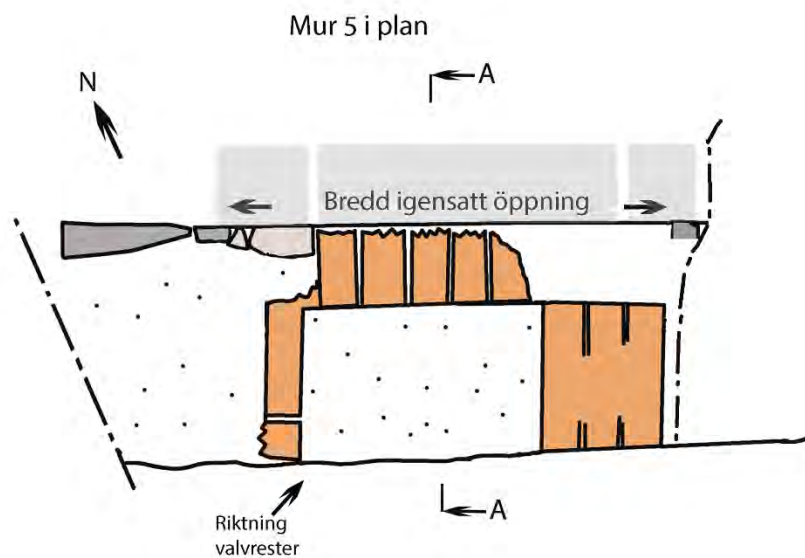

Bild: Mur 5, fasad med stensockel, före och efter upptagande av sekundär igensättöppning.

På murens ovansida syntes en rektangulär yta av bruk med tegel på tre sidor. Det fanns inga spår av sot eller eld, som skulle ha kunnat tyda på att det rört sig om en spis. Både teglet och bruksytan tillhörde igensättningen av trappan och det är inte säkert att det funnits en konstruktion här. Innanför muren låg nedrasade valvresten vars riktning markerats på ritningen nedan med en pil.

Mur 5 sektion A-A

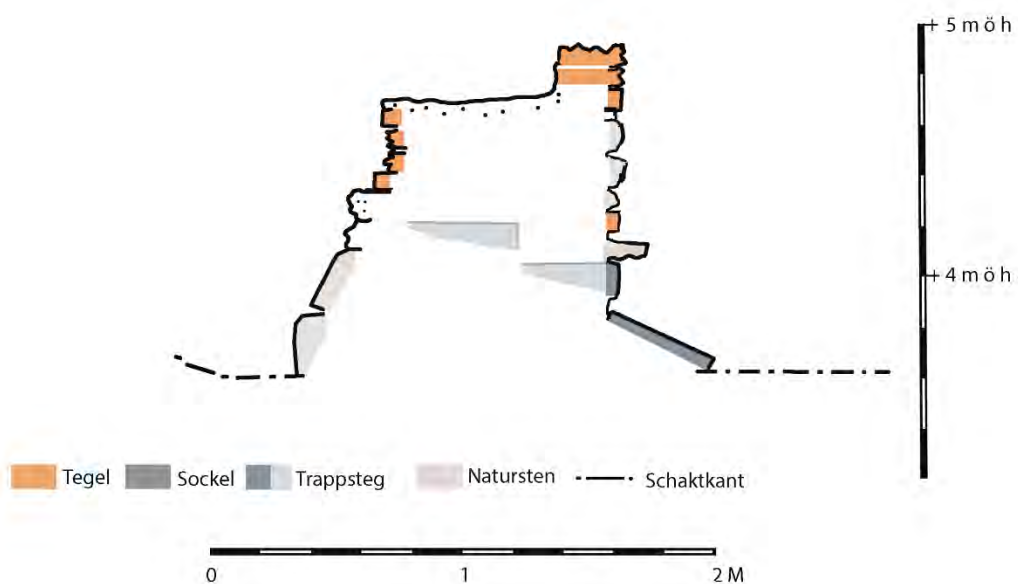

Bild: Mur 5 i plan och sektion. På planritningen har det nedersta trappsteges tre planstenar (som låg framför muren) lagts in med svagt grå färg.

Sett från insidan var muren av gråsten nedanförigensättningen och 1,2 m tjock. Troligen är detta grundmuren men det kan också vara innermuren till en källarvåning. Muren var ganska ojämna men kan ha varit skadad.

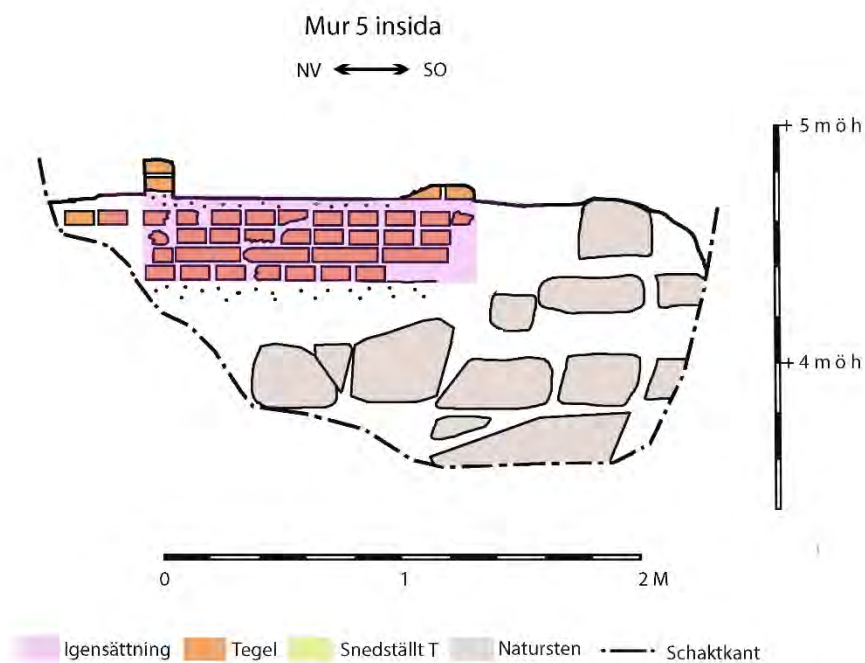

Bild: Mur 5, insidan.

Bild. Mur 5 sedd ovanifrån. Hitåt i bild ligger det nedersta trappsteget utanför muren. Foto: Anna B.

Golvnivån inne i byggnaden bör ha legat i nivå med det över trappsteget eller ytterligare högre upp. Marknivån utanför huset har legat vid det nedersta trappsteget eller ytterligare

längre ner. I trappans igensättning sköt ett skift natursten ut en bit från murlivet, se sektionsritningen ovan. Det är möjligt att det markerar en yngre gårdsnivå där de nedersta trappstegen hamnat under mark.

Mur 6a och b

Mur 6a påträffades några meter nordväst om mur 5 och uppfattades ligga i samma riktning som denna. Den har delvis brutits igenom av en tidigare rördragning. Muren har en sockel av huggen sten mot nordost, bevarad till som mest två skifts höjd. Ovanför sockeln var sex skiftgångar av tegel synliga (6,5–7,5 x 13,5 x 28 cm). Bruket var ljust och sandigt, fogarna visade inga spår av att ha varit strukna. Som bilden nedan visar var den högra murdelen bättre bevarad än den vänstra, där det endast syntes två sockelstenar. Mellan de båda delarna fanns en kaka av bruk och småsten, möjligen en murkärna där en sockelsten tagits bort. Det rör sig knappast om en igensatt dörröppning då avståndet mellan sockelstenarna endast är 0,7 m. Höjdangivelser saknas för mur 6a och b.

Bild. Mur 6a med en sockel av huggen kalksten. Foto: Anna B.

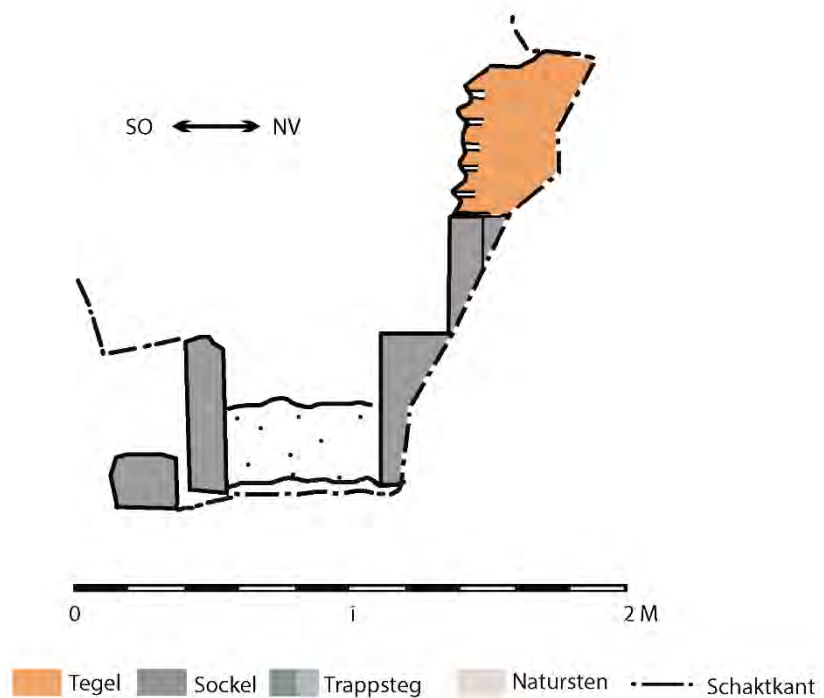

Bild. Mur 6a, fasad.

Sett från sidan i genombrottet är mur 6a en skalmur upp till tegelskiften, 0,8 m tjock. Från och med tegelskiften tycktes muren däremot vara en helmur av tegel. Mot murens insida står ytterligare en mur, 6b, parallell med 6a men uppförd senare. Mur 6b är 0,7 m tjock och uppförd helt av tegel, 6-7,5 x 13,5 x 28 cm stora. Bruket är brunaktigt med stora synliga kalkklumpar. Mur 6b viker av vid en hylla av kalksten, se bilderna nedan. Dessa är sannolikt en del av samma konstruktion. I samma nivå som hyllan syntes en sotlins i tegelmuren. Det är möjligt att det funnits en spis i rummet.

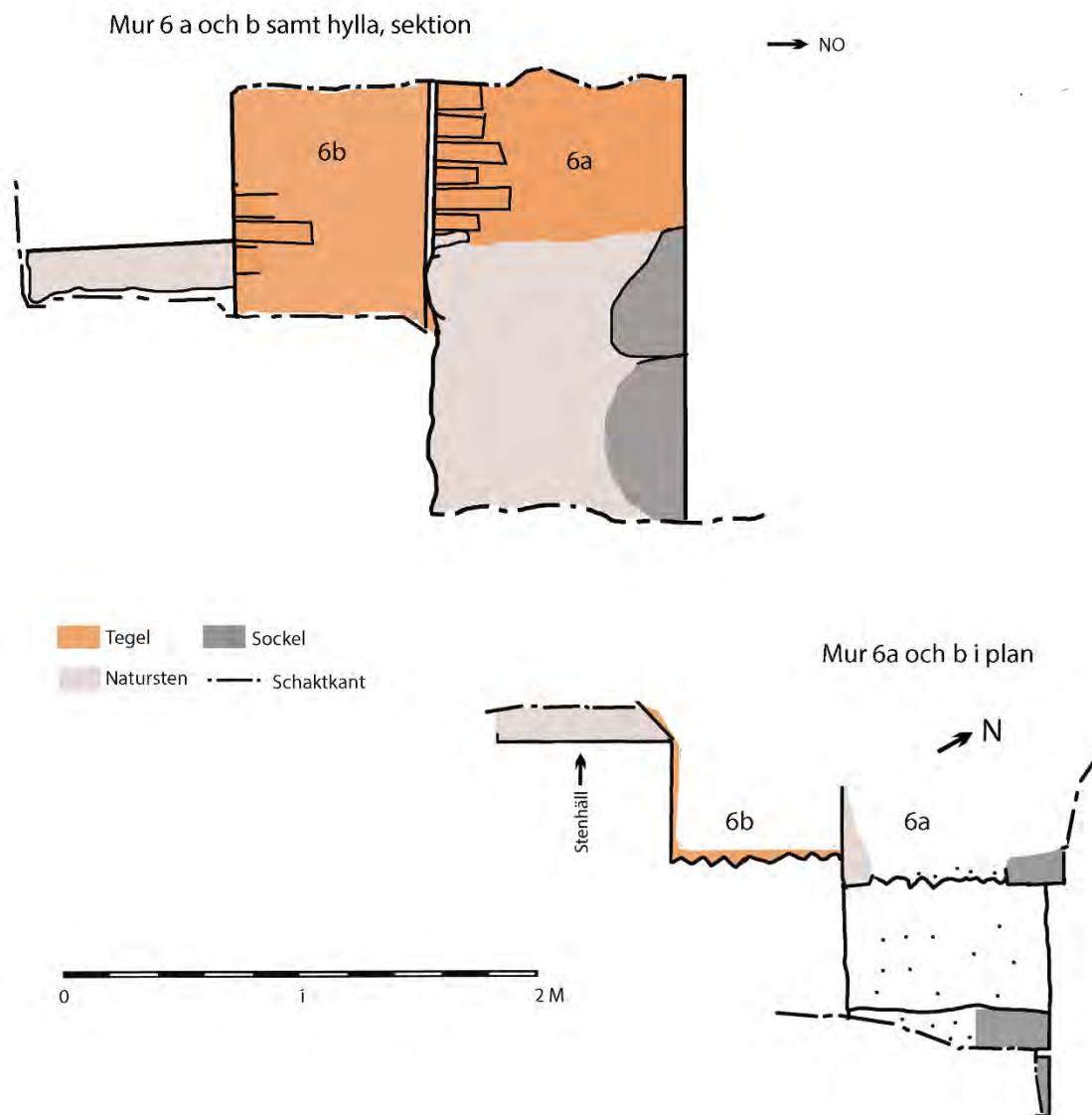

Bild: Mur 6a och b i sektion och plan.

Ingen av murarna visade spår av att fogstrykning och bör inte vara äldre än 1600-talets andra hälft eller mitt. Varför man har valt att uppföra dubbla murar är okänt men det bör ha med något med rummets funktion att göra.

Bild. Mur 6a till höger och 6b till vänster. Foto: Anna B.

Bild. Till höger mur 6b som i bildens mitt vinklar av vid en stenhäll. Till höger syns en lins av sot markerat med en pil. Foto: Anna B.

Mur 7

Muren sträcker sig i nordväst-sydöstlig riktning och var synlig i båda sidor av en smal schakt-arm. Tidigare rördragningar hade brutit igenom muren, som uppfattades som liggande i samma linje som mur 4 längre mot nordväst. Liksom denna har mur 7 en sockel av huggen sten mot sydöst. Höjdangivelser saknas för muren. Insidan är skadad och murtjockleken kunde inte avgöras. Teglet i murpartierna vid sockeln var 6 x 13,5–14,5 cm, deras längd kunde inte mätas. Bruket är grått med vita kalkklumpar. I den ens sidan syntes flera gråstenar under sockeln, sannolikt grundmuren under mark.

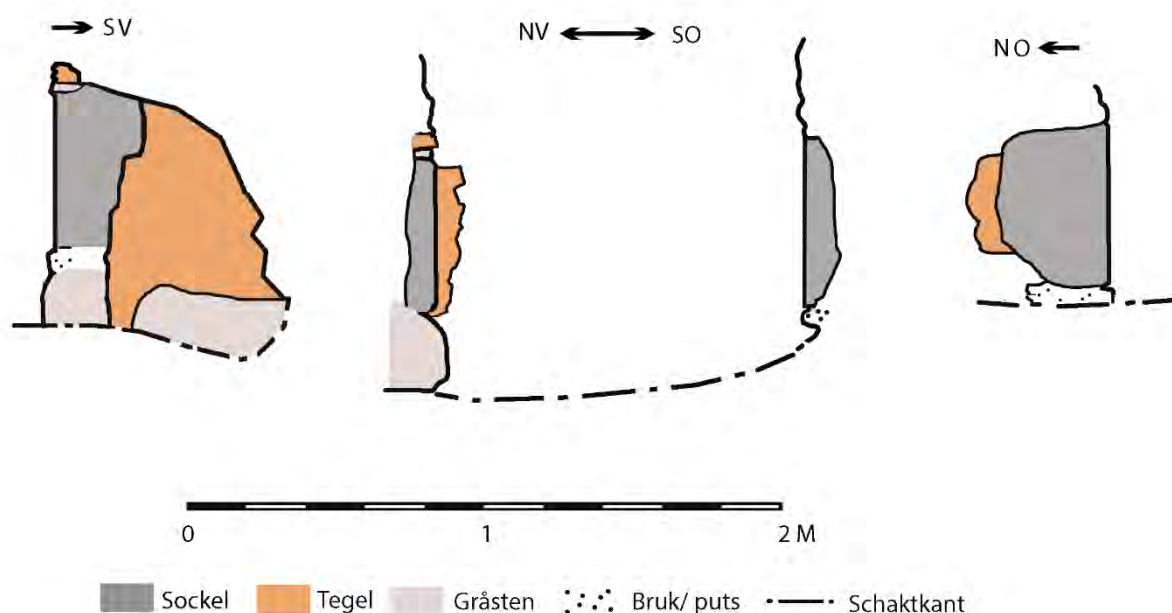

Bild: Mur 7, fasad och två tvärsektioner.

Slutsatser

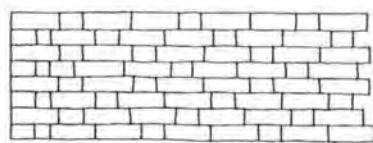
Murarna ligger inom det som var Stenbockska palatsets tomt fram till en reglering vid slutet av 1800-talet. Det finns inga tecken på att någon av murarna är äldre än 1600-talets mitt eller andra hälft. Murarna tillhör två byggnader med socklar av huggen sten, uppförda med en liten gård eller passage emellan (om man antar att de varit i bruk samtidigt). Det finns inget i murverket som kan säga vilken byggnad som är äldst. De slutsatser som kan dras är att trappan i mur 5 har satts igen sekundärt och att gårdsnivån möjligen har höjts samtidigt. Det är också tydligt att mur 6a är äldre än mur 6b.

Termer och dateringskriterier för murverk

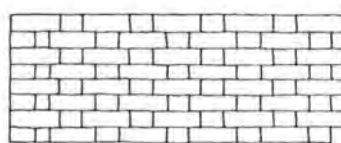
Förband

De medeltida tegelförbanden utgörs av vendiskt förband och munkförband, där kopp och löp förekommer i samma skiftgång. Under 1500-talet började de så kallade renässansförbanden ersätta de medeltida förbanden, för att under 1600-talet helt dominera. Renässansförbanden blandar inte kopp och löp i samma skiftgång.

Medeltida förband

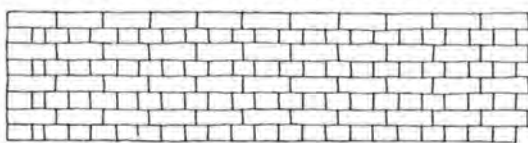

MUNKFÖRBAND

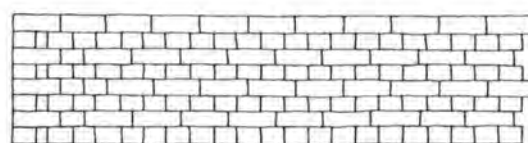
VENDISKT FÖRBAND

Eftermedeltida förband

RENÄSSANSFÖRBAND

BLOCKFÖRBAND

RENÄSSANSFÖRBAND

KRYSSFÖRBAND

Tegelstorlek

Fram till och med 1500-talet var tegelstenarna mycket kraftiga, med en tjocklek på 8–10 cm. Under 1500-talet började dessutom så kallat holländskt tegel att förekomma i Stockholm: små gula eller röda tegel, ca 4 cm tjocka och endast ca 18 cm långa. Från 1600-talets andra hälft och senare var teglen vanligen endast ca 7,5 cm tjocka. Tegel kunde återanvändas, och dimensionerna i sig kan inte datera en mur.

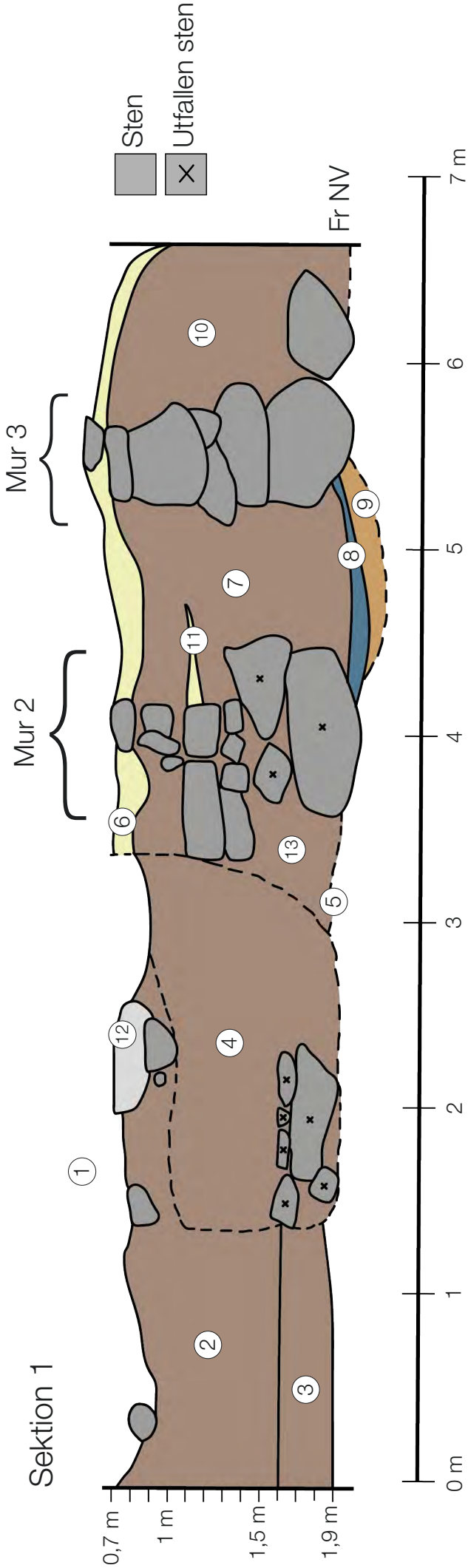
Bruket och fogarna

Det medeltida bruket var ljust, finfördelat och fett, med en hög kalkhalt. Eftersom murarna sällan putsades brukar fogarna vara strukna. Under 1500-talet var bruket ofta mindre finfördelat och stora klumpar av kalkbruk kan förekomma. Under 1600-talet förekommer både ljusa och bruna bruk, vissa sandrika, andra med stora synliga kalkklumpar i. Strukna fogar förekommer fortfarande under 1600-talets förra hälft men blev mindre vanligt i slutet av seklet då de flesta murar putsades och fogarna därför inte syntes. Murverk från 1600–1800-talet kan vara svårt att skilja åt.

Natursten

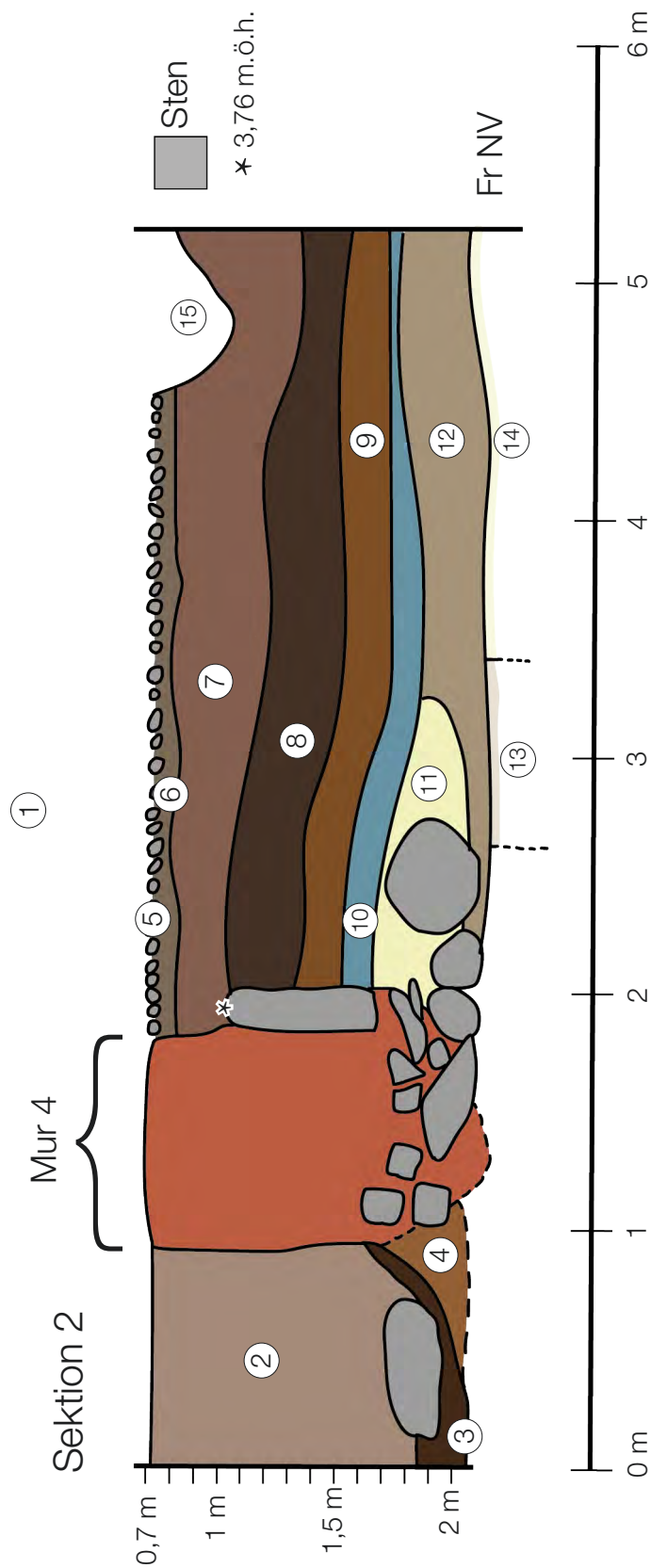
Naturstensmurar är svåra att datera, även om brukets utseende kan ge en viss ledning.

Bilaga 4. Sektionsritningar

Sektions-nr	A-nr	Beskrivning
1	-	0,7-0,8 m fyllnadsmassor under nuvarande gatunivå
2	-	Fyllnadsmassor
3	-	Fyllnadsmassor
4	-	Störning, tidigare grävd provgrop (SR954)
5	A3	Mörkgrå grusig silt, ej undersökt
6	A4	Kalkbruk

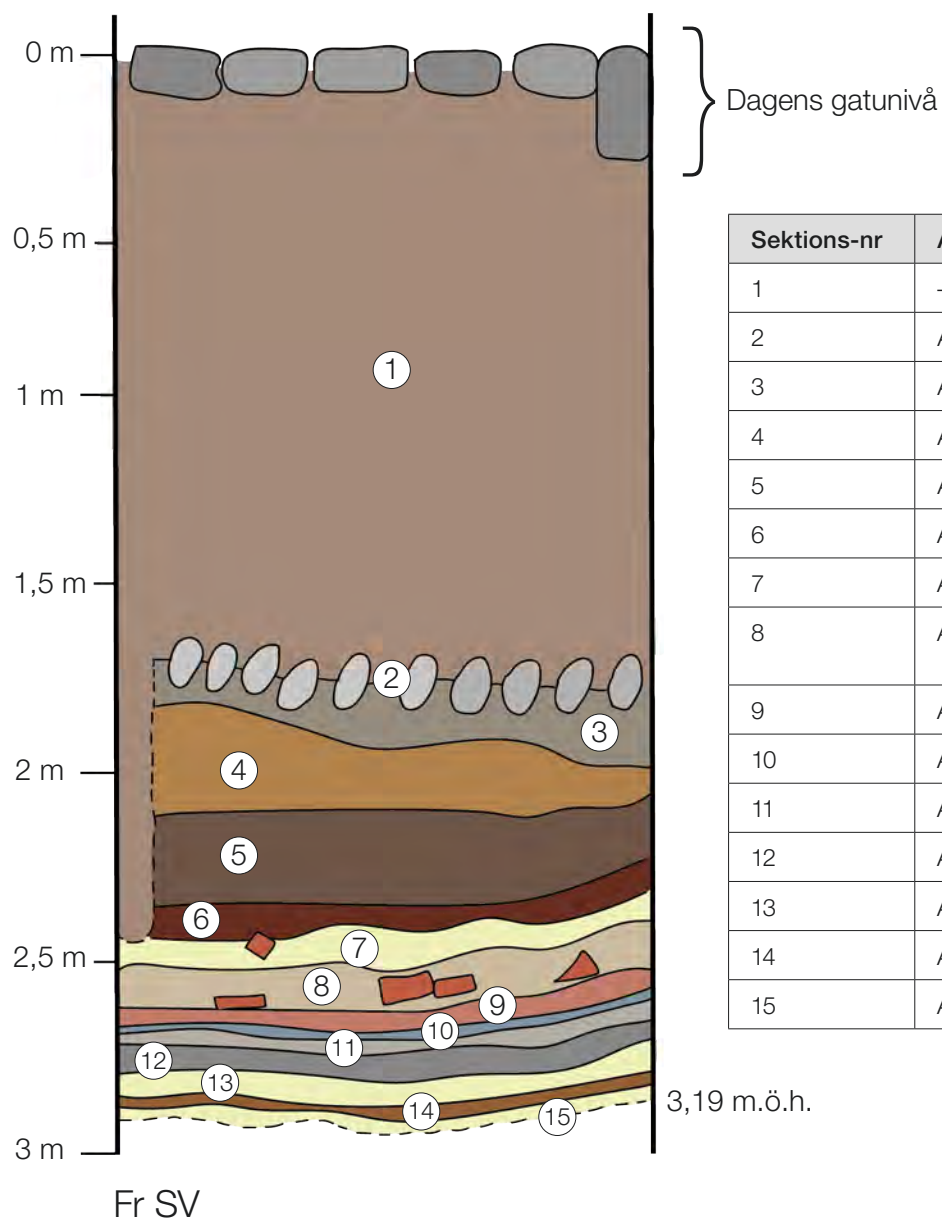
Sektions-nr	A-nr	Beskrivning
7	A5	Fyllnadsmassor
8	A6	Mörkgrå sandig lera
9	A7	Ljusbrun sand
10	A8	Fyllnadsmassor
11	-	Lins av kalkbruk
12	-	Klump av bruk, mur 1
13	A13	Fyllnadsmassoe

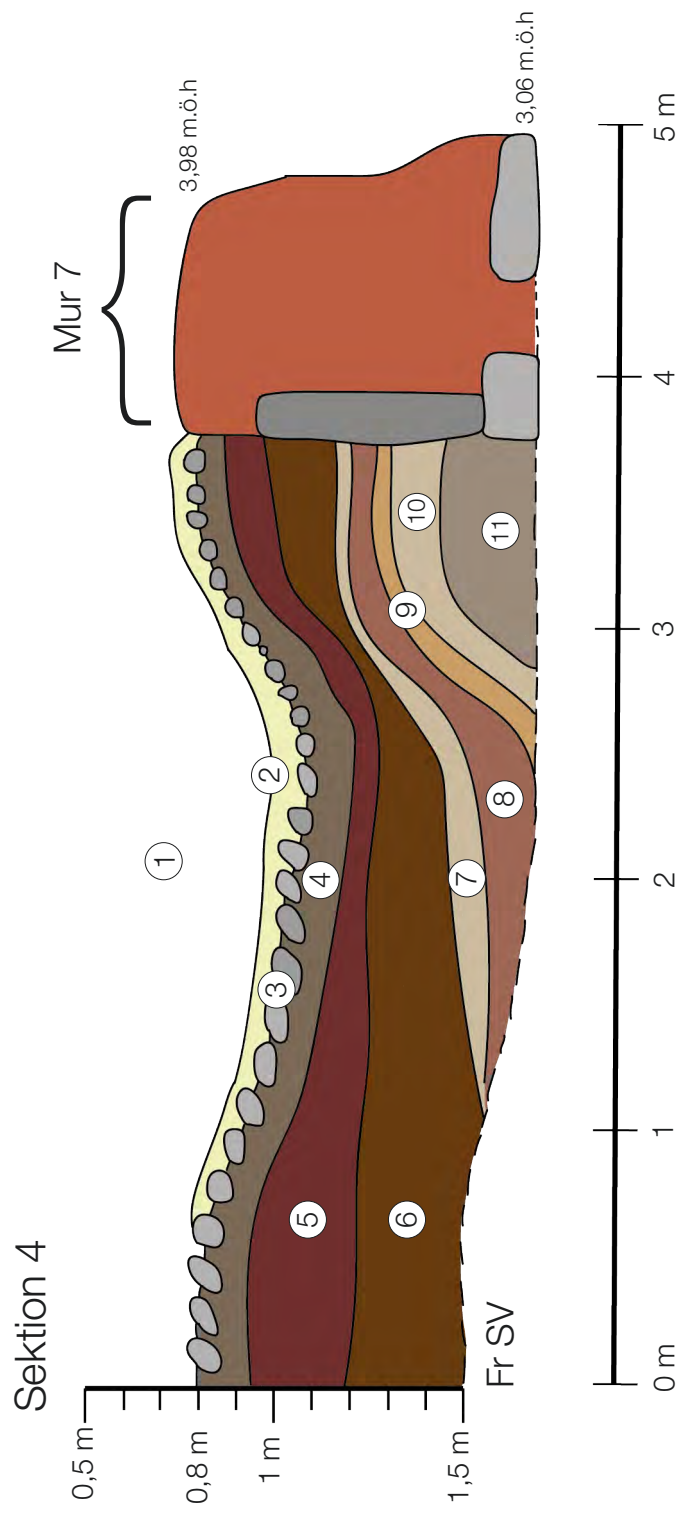
Sektions-nr	A-nr	Beskrivning
1	-	0,7-0,8 m fyllnadsmassor under nuvarande gatunivå
2	A136	Fyllnadsmassor
3	A161	Avsatt lager? Mörkbrun silt m. organiskt material.
4	A159	Brun siltig sand
5	A112	Stenläggning
6	A147	Sättsand
7	A150	Fyllnadslager

Sektions-nr	A-nr	Beskrivning
8	A151	Fyllnadslager m. tramphorisonter
9	A152	Fyllnadslager m. tramphorisonter
10	A153	Packlera
11	A154	Kalkbruk
12	A156	Markberedningslager
13	A157	Tramplager/marknivå?
14	A158	Kalkbruk
15	A139	Störning, ledningsschakt

Sektion 3

Sektions-nr	A-nr	Beskrivning
1	–	Fyllnadsmassor
2	A184	Stenläggning
3	A185	Sättsand
4	A188	Fyllnadslager
5	A189	Fyllnadslager
6	A190	Rödbrun sand
7	A191	Kalkbruk, organiskt material
8	A194	Glest utlagda tegelstenar i kalkbruk, ej sammanfogade
9	A195	Tegelfärgad sand
10	A196	Lager innehållande trä
11	A197	Beige sand
12	A198	Hårt packad småsten
13	A199	Fyllnadslager
14	A201	Trampyta
15	A202	Silt blandat med kalk

Sektions-nr	A-nr	Beskrivning
1	-	0,7–0,8 m fyllnadsmassor under nuvarande gatunivå
2	A208	Kalkbruk
3	A112	Stenläggning
4	A147	Sättsand
5	A151	Fyllnadslager
6	A209	Fyllnadslager

Sektions-nr	A-nr	Beskrivning
7	A152	Fyllnadslager
8	A190	Rödbrun sand
9	A210	Mörkbrun sand
10	A211	Fyllnadslager
11	A212	Fyllnadslager

Arkeologgruppen AB

RAPPORT 2023:42

